

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANSK HJEMSTAVN

UDGIVET AF LANDSFORENINGEN FOR HJEMSTAVNSKULTUR

FORTIDS ARV

NUTIDS TARV

FREMTIDS MARV

November

NR. 16

1954

TH. LAURSENS BOGTRYKKERI - TØNDER

Dansk Hjemstavn

UDGIVET AF LANDSFORENINGEN FOR HJEMSTAVNSKULTUR

NUMMER 16

REDAKTION:

Lærer

HENRIK MØLLER

Aalborg

INDHOLDSFORTEGNELSE:

Sophie Petersen: Sydslesvigstævnet	3
Kaj Hansen: Træk af den slesvigske marsks historie	17
Børge Jakobsen: Det sydvestjyske vadehavsområde og den nye opfattelse af marskens dannelsesområde	25
V. Nordmann: Danevirke	34
Sophie Petersen: Anmeldelser	43
En kortlægning af vore hjemstavnsstævner	47
Til medlemmerne	48
Regnskab for tiden 1. jan. 1952 — 31. dec. 1952	50
Deltagerliste ved Sydslesvigstævnet	51

SYDSLESVIG STÆVNET

Ved Lektor Sophie Petersen

Stævnet i Sommeren 1953 var et Sydslesvig-Stævne, som trods mange Vanskeligheder kunde ordnes takket være den Hjælp, der under Forberedelserne ydedes os af det danske Generalsekretariat i Flensborg.

Stævnet var planlagt ikke alene som et Sydslesvigstævne, men ogsaa som et Stævne, der skulde give Deltagerne et Indblik i det store Arbejde, som i disse Aar fra dansk Side gøres dels i vore egne Marskegne, dels i Samarbejde med tyske Geologer i tilsvarende Omraader af Sydslesvig.

I Stævnet deltog 95 af Foreningens Medlemmer, der *Fredag den 31. Juli* om Eftermiddagen mødtes i Tønder, hvor Indkvarteringen fandt Sted dels paa Tønderhus, dels hos private. Sognepræsten i Tønder, Pastor *Magle*, havde gjort et stort Arbejde under Forberedelserne til Stævnet og hjulpet os godt i Gang.

Lørdag den 1. August

Kl. 9 om Morgenen samledes vi i »Tønderhus«s skønne Forsamlingssal, og efter at vi havde sunget »Den signede Dag med Fryd vi ser« samt vor Hjemstavnsang »Som dybest Brønd gir altid klare Vand«, tog Formanden Ordet og udtalte:

»Som Formand for »Landsforeningen for Hjemstavnskultur« har jeg herved den Ære at byde Dem alle hjerteligt Velkommen til vort 31. Stævne »Sydslesvigstævnet«.

Dette Velkommen skal lyde ikke alene til vore Medlemmer, men ogsaa til Repræsentanterne for Tønder By: Hr. Borgmester Paulsen, Turistchefen Hr. Ejler Hansen og den lokale Presse, som har ydet os stor Hjælp.

Det er jo ikke første Gang i vor Forenings Historie, at vi samles til et Stævne, der begynder her i Tønder: Vor Forenings tredje Stævne i 1925 var netop »Tønderstævnet« med Claus Eskildsen som Mødets straalende Leder. Vi har ogsaa haft andre Stævner i Nordslesvig: *Rønshovedstævnet*, eller som det mest benævnes »Stævnet ved Flensborg Fjord« i 1930 samt *Alsstævnet* i 1948. Men det er første Gang, vi skal til Sydslesvig, og vi glæder os meget til i de kommende Dage

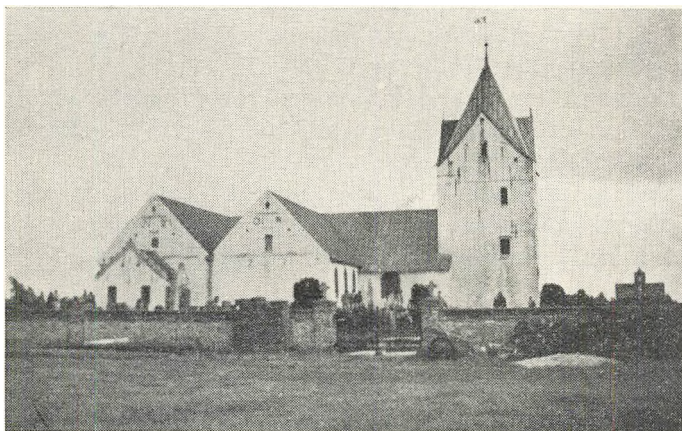
at faa Lejlighed til at studere denne gamle danske Landsdels Natur, men dog først og fremmest til at mødes med og opleve noget af det danske Folkeliv og den danske Kultur, som findes dernede og stadig gror og synes at vokse sig stærkere og stærkere.

Traditionen tro vil vi indlede vort Stævne med at sende en Hilsen til vort Kongepar: Deltagere i det 31. danske Hjemstavnstævne *Syd-slesvig-Stævnet* sender Deres Majestæter sin Hilsen og Hyldest. Sign. *Sophie Petersen* (Formand). Om Aftenen indløb følgende Telegram fra Rudkøbing, (Kong Frederik var Gæst paa Tranekær Slot) »Hjertelig Tak for den venlige Hilsen. Frederik Rex«.

Mødets første Foredrag, en Oversigt over de Problemer, som knytter sig til Marskens Dannelse og Udvikling, skulde have været holdt af Vadehavsgeografen cand. mag. *Børge Jakobsen*. Denne, der er knyttet til de af Professor Dr. Niels Nielsen igangsatte Undersøgelser i den sønderjydske Marsk, var imidlertid blevet syg og havde i en sen Nattetime måttet sende Afbud. Heldigvis var *Geologen Dr. phil. Kaj Hansen*, der ogsaa arbejder med Marskproblemerne, til Stede som Deltager i Stævnet og kunde uden Varsel springe til og redde Mødet for os.

For at give ham en kort Frist til at tilrettelægge Stoffet, byttede vi om på Formiddagens Foredrag, og disse indleddedes derfor af vort Æresmedlem Dr. *Nordmann*, som holdt et straalende Foredrag om Danevirke, der hilstes med stærkt Bifald.

Derefter talte *Dr. Kaj Hansen* og gav en udmærket Oversigt over Marskegnenes Geologi og Naturhistorie: Underlaget for Marskegnene omtaltes ganske kort, og derefter gik Foredragsholderen ind paa de nye Undersøgelser over Marskens Vækst, hvor *Kvelleren* ikke

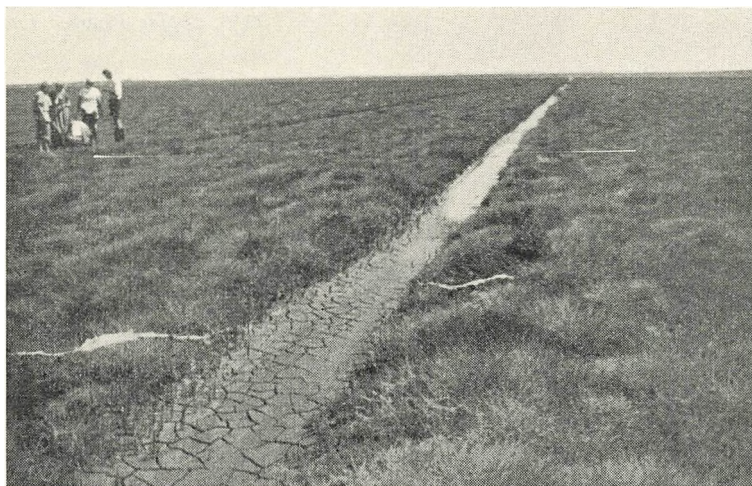
Rømø Kirke

Foto: Kr. Nielsen

Slikgaardene paa Sydsiden af Røødæmningen. Brune, nøgne Slikflader med enkelte Tuer af *Spartina*. Til højre i Billedet ses to Laaringer.

1953. Kaj Hansen fot.

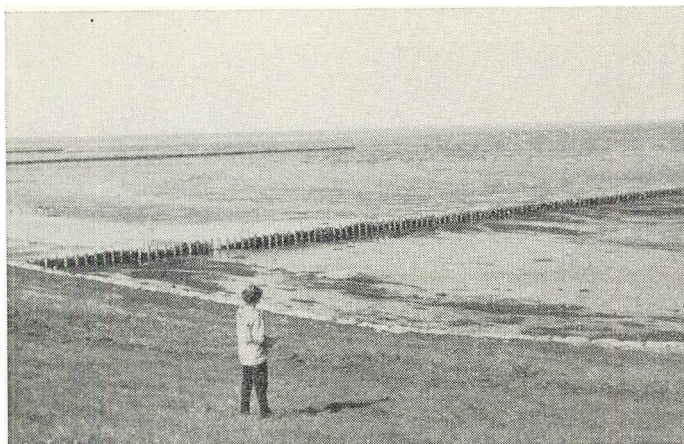

Marskeng med Andelgræs (*Puccinellia*) under Udvikling paa Paisand n. f. Røødæmningen. Midt i Billedet ses en Grøblegrøft.

1953. Kaj Hansen fot.

længere antages at have større Betydning, *Andelgræsset* er her langt vigtigere, og ved Indplantning af *Spartina*, en Plante som anvendes meget i den belgiske og hollandske Marsk, kan endnu bedre Resultater opnaas.

De store, nye Dæmninger, Hindenburgdæmningen (1927) mellem Klangsøl og Øen Sild, og Rømodæmningen (1948) mellem Skærbæk

Udsigt fra Rømodæmningen. Man ser ud over en Laaring, d. v. s. Begyndelsen til en Slikgaard.

1953. Sophie Petersen fot.

og Nørre Tvismark har allerede vist sig som gode »Slikfangere«; men af større Betydning er dog den planmæssige Anlæggelse af »Slikgaarde«, der dannes ved ud i det lave Vand vinkelret paa Kysten at sætte lange Pælerækker og kortere Pælerækker paa tværs af disse, mellem hvilke Slikken fanges, naar den føres ind af Højvandet. En anden Metode er den saakaldte *Grøbling*, der har været anvendt fra gammel Tid og stadig anvendes paa »Forlandet«, det nye, ubeskyttede Græsland uden for de store Havdiger. Vinkelret paa Kysten af Forlandet graves et Antal parallelle Grøfter, der føres ud paa det dybere Vand, helst en Lo eller Priel (saaledes benævnes de smallere eller bredere Vandløb mellem Sand- og Slikbankerne, »Vadderne«, i Vadehavet). Ved det daglige Højvande fyldes disse ca. 20 cm dybe Grøfter med det slikfyldte Havvand, og naar dette efter en længere eller kortere Tids Ro, i hvilken Slikken synker til Bunds, atter løber tilbage, bliver Slikken hængende paa Grøftens Bund og Sider, hvorfra den senere graves op og spredes paa det mere eller mindre græsklædte Mellemlum mellem Grøfterne. Det Højvande, som af og til naar op i Græsset, medvirker til en jævnere Fordeling af den opgravede Slik

over et større Omraade. Tømningen af Grøfterne foregaar fra Tid til anden, tit en Gang om Aaret, hvorved betydelige Arealer er indvundet.

Efter Middag kørte vi ud paa en lang Tur gennem Marsklandet.

Fra Tønder, hvor Flagene vajede til Ære for Stævnet, gik Turen over *Hjerpsted Bakkeø*, hvor Vejen løber mellem Grupper af Bronzealderhøje, til Ballum. Der gjordes Holdt lidt Nord for Hjerpsted, hvor man har en pragtfuld Udsigt over Vadehavet med Rømø, Listerdyb og Sild i Baggrunden.

Midt i Vadehavet ligger den lille *Marskø Jordsand*, let kendelig ved Huset paa 4 høje Pæle. Endnu 1696 var Øen saa stor, at der laa to smaa Gaarde paa den. Nu kan den ikke engang bruges til Græsning. Huset tjente til Bolig for den kontrollerende Ornitolog, dengang da Øen var Fuglereservat. Nu bruges det til Overnatning for Ejeren, naar han i Forsommeren samler Maageæg paa Øen.

Man kan gaa ud til Jordsand ved Ebbe, men maa begynde Hjemturen i god Tid ved næste Ebbeperiode, da Vaden er højere ude ved Jordsand end inde under Land, og der ydermere her gaar en flad Rende, hvorigennem Vandet trænger ind tidligere, end det naar op over Vaden omkring Jordsand.

De mange Gravhøje Nord for Hjerpsted vidner om, at der her allerede fra Bronzealderen har været en ret tæt Bebyggelse. Lidt nordligere ved Baadsbøl og Rejsby kommer man gennem et af Centrene for Tilvirkning af Tønder-Kniplinger.

Turen gik videre over Marsken til Rømodæmningen, hvor der igen gjordes Holdt, og her blev der af Dr. *Kaj Hansen* gjort Rede for Udviklingen paa Vaderne Nord og Syd for denne:

Da Dæmningen var færdigbygget 1948, tog man straks fat paa Land-

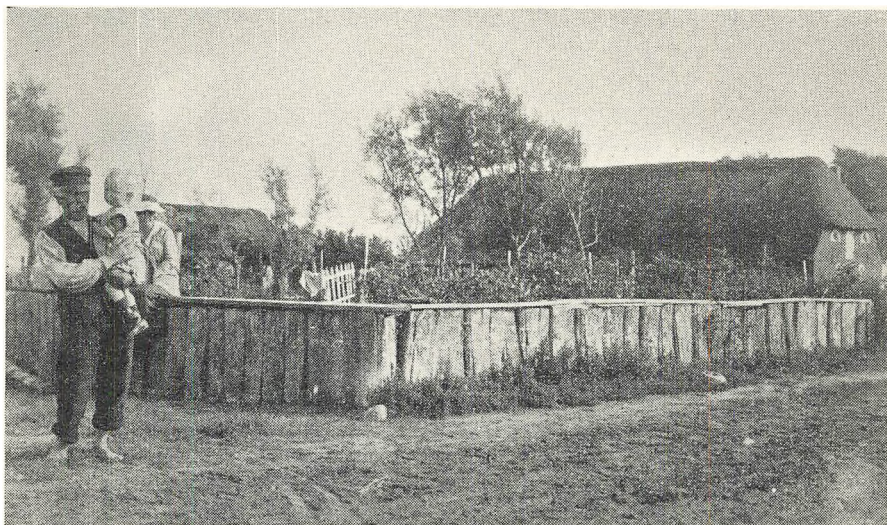
Danmarks mindste Skole, Rømø

Foto: Kr. Nielsen

vindingsarbejderne, idet man langs Dæmningens Sydside byggede en Række Pæleværker (Laaringer), hvorved man dannede nogle af den Slags Slikgaarde, som før er beskrevet, med roligt Vand, i hvilke den af Tidevandet medførte Slik skulde bundfældes. Dette skete ogsaa, og der er i de forløbne Aar aflejret et ganske betydeligt Sliklag; men Vegetationen synes at have vanskeligt ved at faa Rodfæste. I Stedet for at danne en frugtbar Marskeng ligger Slikgaardene stadig som brune, nøgne Slikflader med enkelte spredte Tuer af Kveller og det hollandske Marskgræs *Spartina Townsendi* (Side 7).

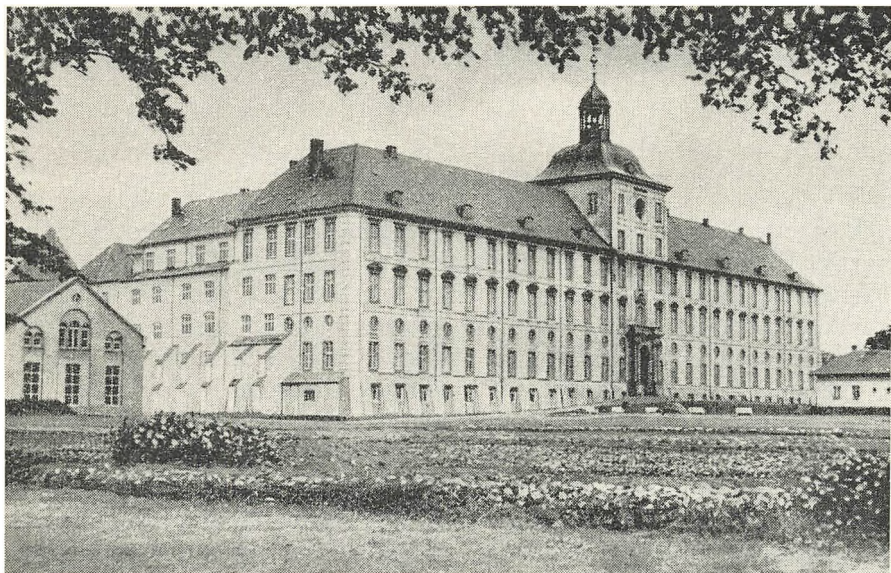
Paa Nordsiden af Dæmningen har Ammanuensis *Børge Jakobsen* først fulgt den naturlige Udvikling i nogle Aar, hvorefter man har besluttet at understøtte den naturlige Fremkomst af en Marskeng ved Udplantning af Andelgræs paa dertil egnede Steder. Som det ses af Foto Side 7, har dette været en stor Succes, og her paa Paisand er en frodig Marskeng nu i rask Udvikling og vil i Løbet af ganske faa Aar være moden til Græsning.

Derfra kørte vi over til *Rømø*, hvor et festligt Kaffebord ventede os i Café »Dæmningen«, og videre til »Kommandørgaarden« og til det gamle Plankeværk af Hvalkæber ved Juvre. — Her bemærkede Dr. Nordmann følgende: *Rømø* bestaar saa godt som udelukkende af de tre Jordarter: *Flyvesand*, der dels optræder som toppede Klitter, dels som plane Flader af større eller mindre Udstrækning, *Strandsand* og *Marsk*. Grus og Sten mangler derimod, og der findes paa Øen næppe en eneste større Sten, som ikke er bragt dertil ved Menneskehaand.

Plankeværk af Hval-Underkæbeben, rejst i Juvre i 1772.

V. Nordmann fot. 1923

Gottorp Slot (Museum), Slesvig

De Gravstene, som Befolkningen skulde bruge, maatte man derfor skaffe sig fra Fastlandet. Da der ikke fandtes større Træer paa Øen (først for faa Aar siden er en Plantage begyndt at vokse op paa den midterste Del af Øen), maatte Tømmer ogsaa skaffes andet Sted fra, og Kaptajnerne paa Hvalfangerskibene, de saakaldte Kommandører, fandt da paa at hjemføre de store Knogler, først og fremmest Underkæberne af de nedlagte Dyr. Disse lange Knogler, som er let kendelige dels paa deres store Nervehuller, dels paa deres Form, idet deres Tværsnit er halvmaaneformet, eftersom Kæbebenet er fladt paa Indersiden, men hvælvet paa Ydersiden, egner sig fortrinligt til Plankeværker, Skelsten mellem Jordlodder o. s. v. Plankeværket her i Juvre, der er dannet af over et halvt hundrede Planker, som rager ca. 1 m op over Jorden, bærer Aarstallet 1772 indskaaret paa en af Planker; det er saaledes 181 Aar gammelt. Da jeg i 1923 kortlagde Øen geologisk, saa jeg hos Smeden i Kongsmark et velbevaret, men langt kortere Stykke Plankeværk bestaaende af 6—7 Planker, gennemsnitlig $1\frac{1}{2}$ m lange og ca. 30 cm brede. Dette Plankeværk blev desværre nedrevet nogle Aar efter.

Fra Juvre kørte vi til Kirken og Kirkegaarden, hvor Sophie Petersen fortalte om de gamle Ligsten med de ejendommelige Figurer forestillende »Kommandørernes« (Skibskaptajnernes) Koner og Børn gengivet i morsomme kagelignende Figurer.

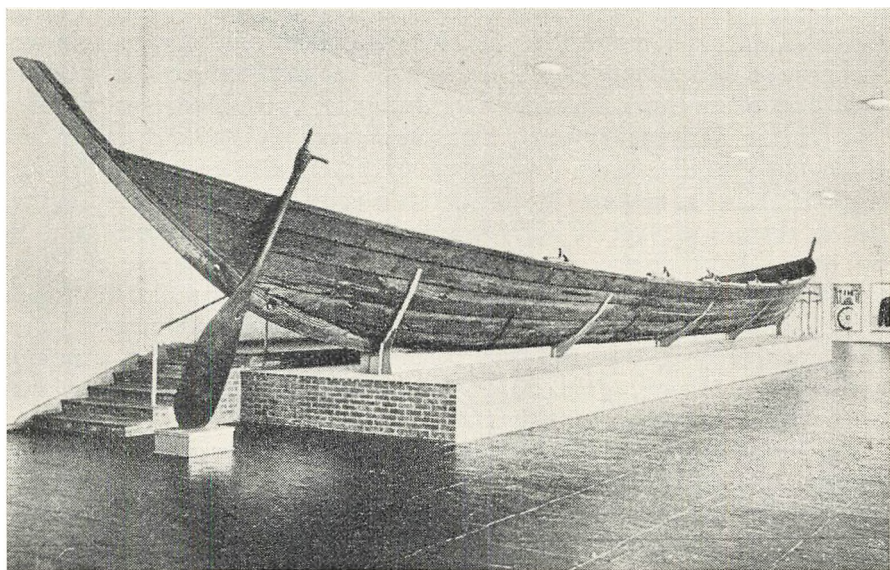
Paa Hjemvejen besøgte Løgumkloster Kirke, der blev gennemgaaet af Næstformanden *Henrik Møller*. Efter Hjemkomsten til »Tønder-

hus« indtoges Middagen, og om Aftenen var der først Generalforsamling, hvorefter Sophie Petersen fortalte om sin lige afsluttede Rejse til Egnene omkring Amazonfloden.

Søndag den 2. August

I øsende Regnvejr kørte vi om Morgen afsted til *Sæd*, hvor vi hurtigt fik ordnet vore Pas og kom over Grænsen. Derfra kørtes til *Klangsbøl*, hvis Kirke bl. a. er karakteristisk ved at have Straatag. Paa Vejen standsede vi i Byen *Rosenkrans* ved Enden af den fra *Rudbøl* kommende Vej, som paa sit sydligste Stykke (fra *Vidaa*) danner Grænsen mellem Danmark og Tyskland: da selve Vejbanen er saa smal, at to modgaaende Vogne næppe kan passere hinanden, er Grænsepælene (af Sten) nedgravet langs Vejbanens Midterlinie.

Turen gik videre til *Nibøl* ad de karakteristiske Klinkeveje, hvis Klinker er lavet af brændt Marskjord. Her skulde vi have mødt Friserens Fører *Johs. Oldsen*, men han var taget til Sendemandsmøde i *Slesvig*, og vi maatte fortsætte over *Breksted* til *Husum*. Her besøgte det fine Museum »Nissenhuset«, der forevistes af *Dr. Nordmann*. Museet er et nordfrisisk Hjemstavnsmuseum, som rummer Samlinger visende Nordfrislands Arkæologi, Geologi, Naturhistorie og Kulturhistorie: Det er en Gave fra *Ludwig Nissen*, der stammede fra *Husum* og udvandrede til Amerika, hvor han tjente sig en stor Formue.

Nydambaaden, Gottorp Museum, Slesvig.

Dr. Kaj Hansen gennemgik her ved Hjælp af de Kort og Diagrammer, der findes paa Museet, Eidermundingens Udvikling og Inddiggningens Historie.

Frokosten blev indtaget paa »*Thomas Hotel*«, og i øsende Regn fortsatte Byvandringen til Slottet og Ostenfeldergaarden. Denne er flyttet hertil fra den Øst for Husum liggende Landsby Øster Fjælde (Ostenfeld); den er af samme Konstruktion og Indretning som den, der staar paa Frilandsmuseet i Lyngby ved København.

Men saa maatte vi ogsaa give op og i Stedet for at køre ud paa Eiderstedt fortsætte direkte til Slesvig By.

Her var Vejret klart og koldt, og efter at have vederkvæget os med en Kop varm Kaffe i Slotskælderen paa Gottorp Slot havde vi faaet Kræfter til at gaa i Gang med at se Slottets rige arkæologiske Samlinger, som Arkæologen Søren Telling gennemgik.

Det mest interessante her er de store Mosefund fra Folkevandrings-tiden, fundet i *Thorsbjærg Mose* i Angel og i *Nydam* i Sundeved. Hertil hører bl. a. *Nydambaaden*, som stammer fra 4. Aarhundrede efter Kr. og er 500 Aar ældre end de berømte norske Vikingskibe. Den er 23 m lang, 3,25 m bred og 1,10 m dyb med 15 Par Aarer, men har kun kunnet bruges i Kystfart. I Museet er ogsaa opstillet dels 4 Runestene fra Hedeby, dels en Model af Danevirke og Hedeby. Et Besøg i Slotskapellet med dets rige Udsmykning bl. a. i Bedekammeret dannede Slutningen paa Besøget her.

Resten af Dagen tilbragtes paa »*Stadt Hamburg*«, det Hotel, som kendes fra H. P. Holsts Digt »Den lille Hornblåser«. Det var her, hvor Værtinden, den tapre *Madam Etzelbach*, turde sætte sig op mod de tyske Officerer i 1848 og 64, — nu hænger hendes Billede baade paa Hotellet (to Lithografier) og paa Frederiksborg Slot, og hendes Grav vedligeholdes af det danske Krigsministerium.

Rektor *Svend Johansen* fra *Ansgarskolen* glædede os om Aftenen ved at besøge os og deltage i vor Middag, og vi havde meget Udbytte af gennem ham at faa første Haands Viden om Slesvig af i Dag.

Mandag den 3. August

Dagen begyndte med Besøg i *Slesvig Domkirke*, hvor dels Hr. Søren Telling og dels Dr. Nordmann tog sig af Forevisningen; den sidste gjorde især opmærksom paa Kalkmalerierne i Klostergangen. Rammerne om dem paa Sidevæggene viser en Række Medail-loner med Dyrebilleder, dels naturalistiske, dels mer eller mindre fantastiske, samt nogle meget virkelighedstro Kalkuner. Disse vakte for nogle Aar siden berettiget Opsigt blandt Kunstarkæologer. Billederne er malet omkring Aar 1280, men Kalkuner, som kun lever vildt i Nordamerika, kan jo ikke antages at være ført til Europa før længe efter Amerikas Opdagelse 1492. En nærmere Undersøgelse

Gottorp-Skolen, Slesvig

Foto: Sophie Petersen

viste da ogsaa, at Kalkunerne er malede omkring 1850 af en gammel Restaurator *August Olbers*.

Derefter kørte vi til Gottorpskolen vel nok den smukkeste af de mange nye danske Skoler. Den ligger lige over for Slottet i friske grønne Omgivelser og er indvendig prydet med Guttorm Petersens Billeder fra Danmarkshistorien malet af Kunstneren selv paa Væggene i Gangene. Foruden denne Skole har Byen to andre danske Skoler; *Ansgarskolen*, som er Realskole, og *Hjort Lorentzen Skolen*, der er Folkeskole.

Fra Slesvig kørtes til *Hedeby*, hvor vi dels saa Hedebystenen, dels fik gennemgaaet det gamle Hedeby og nød Udsigten fra Halvkredsvolden ud over Noret. Trist var det her lige op ad de gamle danske Minder at se usle Flygtningebarakker, ja endog overdækkede Vogne, der brugtes til Boliger. Det var Folk fra Pommern, der var her paa niende Aar, og nogle var kommen dertil i de samme Vogne, hvori de endnu boede.

Tyske Arkæologer arbejder for Tiden i Danevirkelinien; de bruger Frømandsudstyr ved Undersøgelsen af Haddeby Nor og synes at bringe meget nyt frem.

Efter et Besøg i *Hedeby Kirke* spiste vi Frokost i Kroen og hørte om Hedeby som den store Oldtidshandelsplads, hvor Varer fra Norden mødtes med Varer fra fjerne Egne. Gennem Fund af Mønter ved man, at Varer er kommet hertil ad Volga fra Sortehavsegnene, ja helt fra *Basra* ved Den persiske Golf, hvorfra de bragtes frem paa Kamelryg til Sortehavet.

Senere kørte vi ud ad den gamle *Oksevej*, som her er bevaret fuld-

stændig uforfalsket med den oprindelige Plantevækst, de vindblæste Træer og de dybe Hjulspor. Her saa man endog Bønder komme trækkende med Okser, hvis to venstre Ben var bundet sammen. Oksevejen fulgtes Syd paa til det ældste *Daneverke: Kovirke*, anlagt af Kong *Godfred* 808, og derfra fortsattes til den sydvestlige Ende af Hovedvolden, det egentlige *Daneverke*, hvor et Stykke af Valdemarsmuren er blottet. Her fortalte *Søren Telling* om den ejendommelige Situation i Slutningen af 1944, da *Daneverke* igen var nær ved at faa strategisk Betydning. Man frygtede dengang en allieret Invasion nordfra, og en Flok paa 300 politiske Ledere i Sydslesvig fik da den Idé at lave faste Stillinger ved *Daneverke* for selv at slippe for at blive sendt sydpaa! Tanken var at skære *Daneverke* i 2 Stykker paa langs og at bortgrave den sydøstlige Del, saa der fremkom en stor og dyb »Tankgrav«, i hvilken Fjendens Tanke, der rullede op ad den jævnskraanende Nordvestside, kunde styrte ned.

Men derved vilde netop den interessanteste Del af *Daneverke: Valdemarsmuren* og den bagved liggende *Kampestensmur* være forsvundet.

9000 Mand indkaldtes til dette Stykke Arbejde. *Søren Telling* var imidlertid klar over, at kun *Himmler* kunde redde den Situation, og satte sig omgaende i Forbindelse med ham. Tyskerne var da allerede begyndt at grave Pansergrave ude ved *Hollingsted*, men saa blev der grebet ind fra højeste Sted, og Hærværket standsedes.

Nu besøges *Daneverke* af de højeste militære Autoriteter fra U. S. A. og England, idet alle er klar over, at Stedet stadig har stor strategisk Betydning. Ogsaa den danske Brigade fra *Itzehoe* kommer dertil paa Studieekskursion.

Haddeby Kro.

Foto: Sophie Petersen

Fra Danevirke kørte vi tilbage til Slesvig og videre nordpaa ad Vejen til Flensborg. Undervejs standsedes i *Jaruplund*, hvor vi besøgte den danske Højskole. Denne skulde oprindeligt have ligget ved Sankelmark, men Tyskerne forhindrede dette og byggede selv et Grænselandsakademi dér. Forstander *cand. mag. Jørgen Jessen**) lod sig imidlertid ikke slaa ud. Han fik fat paa nogle Flygtningebarakker fra Oksbøl og fik dem indrettet særdeles godt. Der er nu baade en smuk Foredragssal, som er dekoreret af Guttorm Petersen med et stort Vægmaleri: »Nordens Enhed fra Borgaa til Grønland«, der er Gymnastiksal, og der er gode Værelser til Eleverne. Højskolen ligger smukt paa en Bakkeø med Udsigt ned over Søen. Der er i Almindelighed 15—20 Elever pr. Hold; det er sydslesvigske unge fra Land og By og fra alle Samfundslag. De er meget forskellige fra jævnaldrende unge herhjemme. De sociale Forskelle, der gaar dybt i Tyskland, ytrer sig stærkt og har kunnet give korporlige Udslag. Deres Kundskaber er ogsaa meget forskellige, nogle har gaaet i tysk, andre i dansk Skole. Man maa begynde forfra med mange af dem i Dansk, og Stødtonen maa man helt opgive at faa med. Lidt hjælper det dog, at de fleste har Plattysk som Modersmaal.

Engang stod der paa Skæringen mellem Lyrskovhede og Hærvejen et Hyldetræ, der blev skaaret ned, men stadig sendte friske Skud i Vejret. Jørgen Jessen har taget dette til Højskolens Symbol og ladet Guttorm Petersen sætte det i Streg: Man ser Hyldetræet med de nye Skud paa den gamle Stamme og en Lærke, som hæver sig over det. Det kan baade symbolisere den spirende Danskhed paa den gamle Stamme eller Jaruplund Højskole som et nyt Skud paa Højskolens gamle Træ!

Fra Jaruplund kørte vi ind til *Flensborg*, hvor der før Indkvarteringen spistes Middag paa *Flensborghus*. Bagefter fordeltes Stævnedeltagerne rundt paa Hoteller og hos Private.

Tirsdag den 4. August

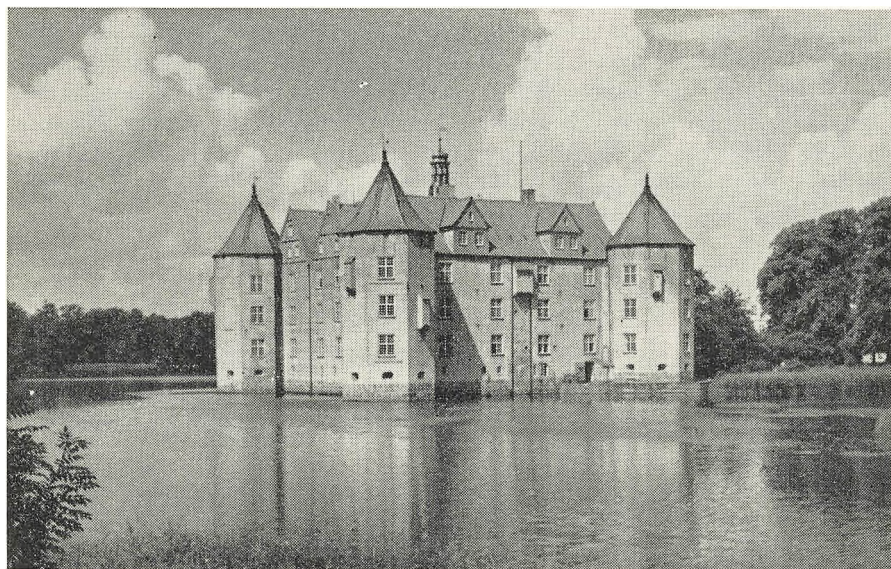
Dagen begyndte med *Byvandring* rundt til den gamle Kirkegaard, *Duborgskolen*, (hvor de nye Byggearbejder desværre forhindrede et Besøg i selve Skolebygningen), *Flensborgmuseet* og *Helligaandskirken*. Man hørte Gang paa Gang Stævnedeltagere udtale deres Forbavelse og Glæde over, hvor mange, særligt blandt Flensborgbørnene, der talte Dansk.

Efter Frokost i Flensborghus kørtes om Eftermiddagen først til *Lyksborg Slot*, hvor der var Adgang baade til Slotskapellet og til selve Slottet. Paa Lyksborg (*Glücksburg*), som har givet Navn til vort nuværende Kongehus, døde *Frederik VII* 15. November 1863.

*) Nu Forstander for Vallekilde Højskole.

Lyksborg er ejendommelig ved, at det er tre Langhuse, der er sammenbygget med Langsiderne, saaledes at hver Etage i det midterste danner et stort Rum, der kun har Vinduer i Endevæggen (Gavlen).

Derfra kørte vi en lang Tur ind gennem *Angel*, hvis Landskab jo rummer saa store Skønheder. Det er et bakket Moræneland, som Lan-

Lyksborg Slot

Foto: Kaj Hansen

devejene, indrammet af levende Hegn, bugter og snor sig igennem. Men det blev desværre Regnvejr, og det tog jo noget af Fornøjelsen, og der var de Stævnedeltagere, som ved Vejs Ende med en lille Omskrivning gjorde et berømt Citat til deres: »at aldrig har saa mange kørt saa langt for at se saa lidt«!! Vi fik dog paa Vejen set *Nørre Brarup* gamle Kvaderstenskirke med den store Klokkestabel, som man aabnede for os; det er den ældste bevarede af de gamle sønderjydske Klokkestabler, opført i 1200-Aarene, og navnlig den indre Tømmerkonstruktion er ældgammel. Vi saa ogsaa det fine Granitrelicf, der var indhugget paa Kirkens Mur.

Herfra kørte vi over *Sønder Brarup* til *Christianslyst*, den gamle kongelige Jagtgaard fra *Christian VII's* Tid; den er nu omdannet til dansk Vandrehjem og Pensionat*).

*) Nær denne i *Stenfæld* er der i Maj 1954 indviet en dansk Skole med et Kirkelyst, d. v. s. et særligt Rum med en Altvæg og Døbefont. Om Søndagen slaas de to Rum sammen.

Paa Tilbagevejen passeredes flere af de mange nye danske Landsbyskoler, en af dem havde over 250 Elever.

Da vi kom tilbage til Flensborg, var Klokken blevet mange, og vi maatte straks gaa til Bords og spise Middag. Senere samledes vi til et festligt Kaffebord, hvor Redaktør *L. P. Christensen* gjorde os den store Ære at være til Stede. Sang og Tale vekslede i Aftenens Løb. Formanden rettede en Hilsen til Sydslesvigs danske adresseret til *L. P. Christensen*, som i sin Svartale levendegjorde Glimt af det kulturelle Arbejde. Senere talte Dommer *Juhl* fra Nørresundby; han havde fulgt sydslesvigske Børn, som havde været paa Ferieophold i Danmark, hjem. Ogsaa Seminarielærer *Sørensen* fra Nørre Nisum og flere andre havde Ordet for at rette Spørgsmaal til *L. P. Christensen* og sætte Problemer under Debat eller opfriske Minder. Det blev sent, inden den stemningsfulde Aften sluttede.

Onsdag den 5. August

Efter at have spist Morgenmad hver paa sit Indkvarteringssted i Flensborg hentedes vi af Busser, som kørte os til Toldstedet ved Padborg og derfra videre til Padborg Station. Sydslesvigstævnet var endt.

TRÆK AF DEN SLESVIGSKE MARSKS HISTORIE

Af dr. phil. Kaj Hansen

Under den sidste istid lå store dele af Vesterhavet tørt omtrent ud til den nuværende 50 m dybdekurve og dannede en vældig slette, på hvis vestlige kant Doggerbanken ragede op som en svagt kuplet bakke. Denne tilstand vedvarede længe efter, at isen var forsvundet fra Danmark, helt ind i Ældre Stenalder. Ud over sletten havde de store floder Elben, Weser og Ems deres bugtede løb. Fund af fyrrestubbe og tørv på Vesterhavets bund viser, at der her fandtes store skove og tørvemoser. Fig. 1.

Omtrent samtidig med egeblandingsskovens indvandring i Danmark begynder havet at brede sig ind over denne flade og når i Dysse-tiden omtrent helt ind til geesten (d. v. s. det sandede istidsland med dets hedesletter og moræner).

Udviklingen bliver nu noget forskellig i de forskellige dele af det nuværende vadehav.

I Eidermundingen danner der sig en land sandtange fra geesten ved Weddingstedt i Ditmarsken op nord for Lunden omtrent til det nuværende Eiderløb. En anden bredere sandtange dannedes nord herfor mellem Witswort og Simonsberg, og mellem Tofting og Oldenswort dannedes et højtliggende vadeområde.

Længere vestpå i det nuværende Eiderstedt dannedes to sandtanger med retning Ø—V. Den ene omkring Garding, den anden mellem Ording og Tating med en gren fra Ording mod SØ. (Fig. 2). Disse sandtanger bliver udgangspunkterne for den senere marskdannelse i disse egne.

Inde bag Lunden-tangen bliver Eiderdalen efterhånden til et vidtstrakt sumpområde med tætte tagrørskove og et utal af større og mindre søer, hvorigennem Eideren og Trene danner et netværk af større og mindre forgreninger.

I det nuværende Halligområde mellem Eiderstedt og Før afsættes der efterhånden marskklæg over tørv. Denne ældre klæg ligger nu 1—2 m under daglig højvandslinie, noget højere ude mod vest, svagt skrånende indad mod land. Dette er i øvrigt det almindelige, at et marskland er noget højere ude mod havet end længere inde, hvor der altid findes en flad rende, (Slunde), der skiller det fra land. I denne stenalderhavets slunde kom der så meget ferskvand ud fra geesten, at

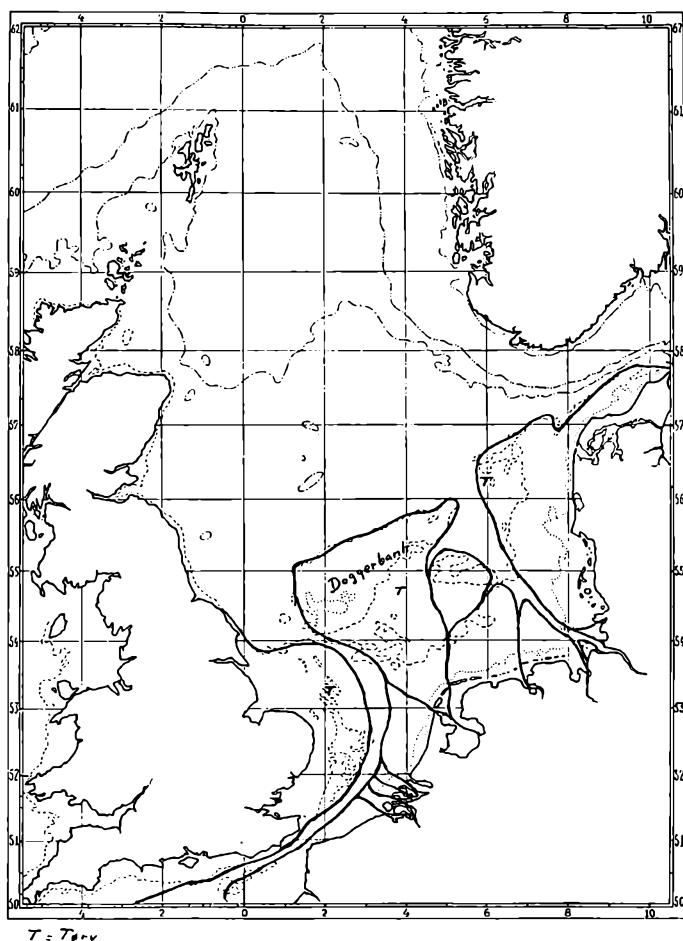

Fig. 1. Vesterhavet i sen glacial tid (den tykke sorte linie er den daværende kystlinie).

der udviklede sig brakvandssumpe, der efterhånden gik over i lavmoser og skovmoser med El, Hassel og Birk. I slutningen af Stenalderen omkring 2000 år f. Kr. går havets fremtrængen efterhånden i stå, og tørven breder sig nu ud over den ældre klæg. Dette varer til omkring Kr. f., da havet igen begynder at trænge ind over landet og afsætte den yngre klæg over tørven.

Borer man ned i marsken i Halligområdet, får man således følgende udvikling:

Øverst: Yngre klæg — yngre tørve — ældre klæg — basistørve.

Længere nordpå i de danske marskområder er udviklingen igen en anden. Der er her kun et klægslag, der enten hviler på vadesand eller

direkte på diluviets hedesletter. Den ældste marskdannelse synes her at være foregået i lavvandede strandsøer adskilt fra havet af en sandtange (Ouvret). Her afsattes en fin homogen sandfri klæg. Da lagunen var fyldt op, skiftede aflejringerne karakter, og der dannes nu lagdelte klæg med skiftende sand- og klægslag, der er den almindelige type forlandsmarsk i det danske vadehav. Marskdannelsen hos os synes også at være af noget yngre dato end længere sydpå. Ude på vaderne kan man ganske vist ved gravning finde både tørv og klæg under vadesandet. Tørven, der svarer til basistørgeren længere sydpå, er dog hos os dannet i flere mindre lokale lavninger i hedesletten, og klægen synes kun at være opfyldninger af gamle afløbsrender (Loer eller Prieler). Mange steder ligger den gamle landoverflade med hedesandet den dag i dag fremme i vaderens overflade.

Hvornår menneskene har taget dette nydannede marskland i besiddelse vides ikke med sikkerhed, men ved omkring år 1000 har landet været ganske tæt bebygget. Fig. 2 viser situationen ved omkring år 1250. Ud for Eidermunden lå der da tre større lave marskøer dannet omkring de ovenfor omtalte sandtanger. Længst mod øst Eider-

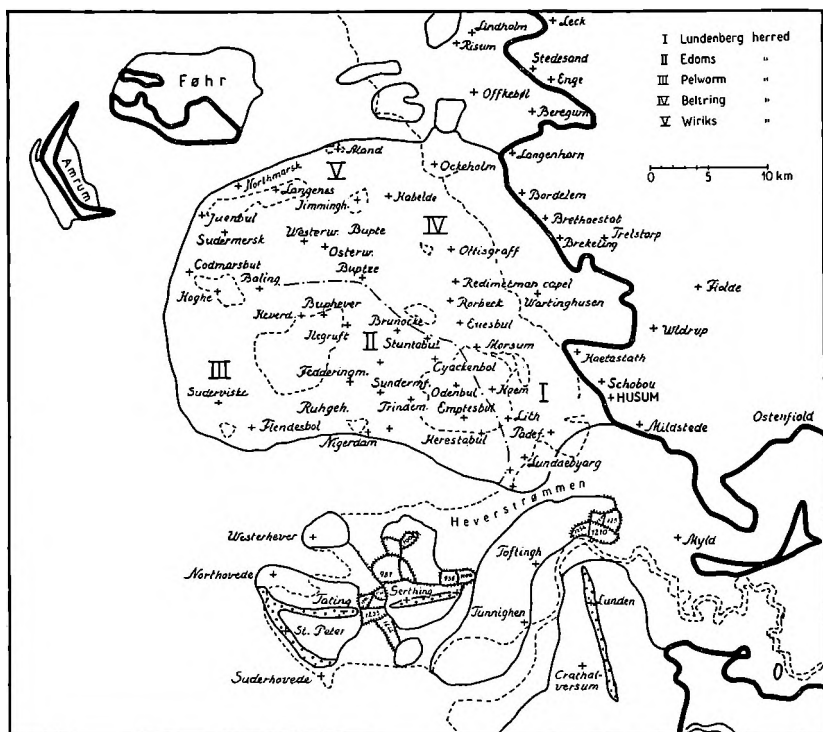

Fig. 2. Eidermunden ved år 1250. Den tykke linie er geestranden. På øerne i Eidermunden angiver tallene inddigningsårene. De prikkede arealer er de i teksten omtalte sandtanger.

Fig. 3. Eidermundingen i året 1634, før stormfloden.

stedt, derpå Everschop og mod vest Utholmene. Nord for disse lå det store lave marskland Nordstrand adskilt fra Eiderstedt-øerne ved Heverstrømmen. Nordstrand må i det 13. årh. have været meget tæt bebygget efter det store antal kirker og kapeller at dømme. Det er skilt fra geesten ved et bredt bælte af sumpe og moser. Da landet lå så lavt, at store dele af det overskyldedes ved hvert større højvande, måtte gårde og huse bygges på kunstige forhøjninger, der kaldes Warfter eller Wurfter; senere begyndte man at bygge diger til beskyttelse af de højereliggende marskenge.

Da grundvandet i marsken er salt eller brakt, må man lede regnvandet fra hustagene ind i drikkevandscisterner og til kvæget samle regnvandet i kunstige damme på Warftet, de såkaldte Fedinger.

Kortet fig. 2 viser, hvorledes bebyggelsen og inddigningen på Eiderstedt begynder omkring sandtangerne, og man lægger mærke til, hvordan bebyggelsen på øen Eiderstedt samler sig langs Eideren, idet denne jo omkring år 1000 var en vigtig handelsvej, hvor varer førtes fra Nordtyskland og Nederlandene til Hollingstedt ved Trene og derfra videre til Hedeby og Østersømarkederne.

Om inddigningen på Nordstrand vides kun, at landet i 13. årh. var omgivet af et havdige og ved mellemdiger var delt op i flere koge.

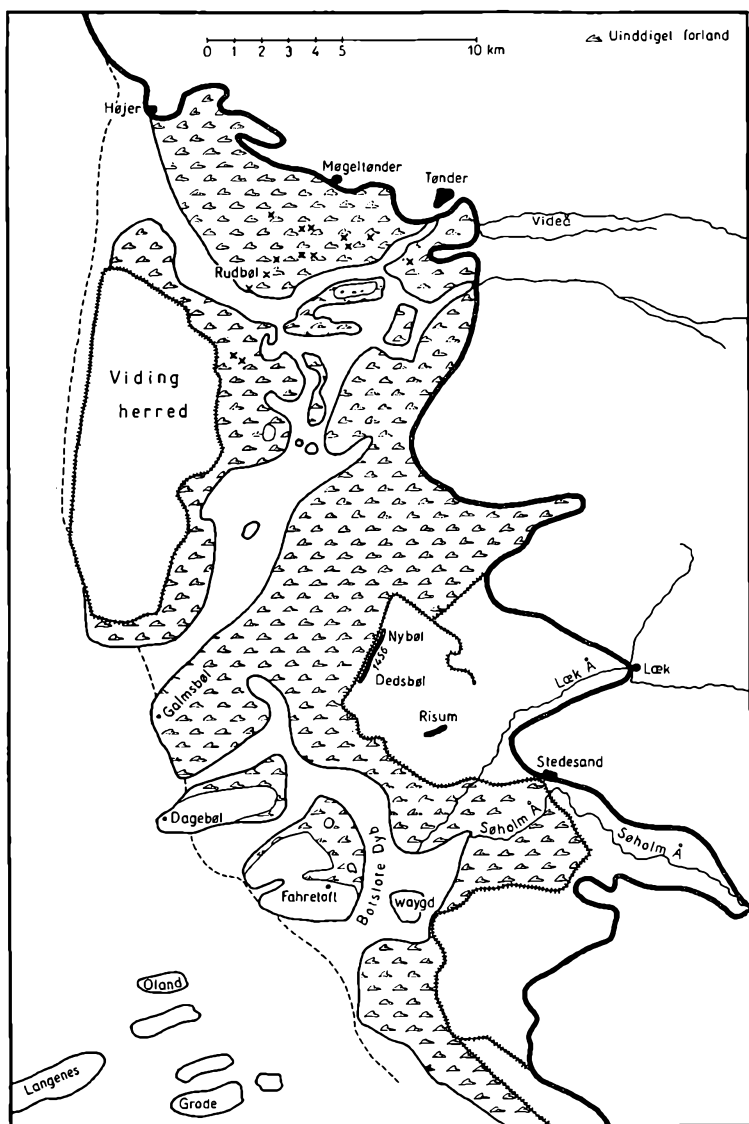

Fig. 4. Egnen mellem Vidå og Lækå ca. år 1500.
De små kryds i egnen s. f. Møgeltønder betegner Warfter.

Foruden kvægavl drev man også et intensivt agerbrug og udførte betydelige mængder hvede.

I det følgende århundrede skrider inddigningen videre. Fig. 3 viser situationen i den sydlige del af Slesvig lige før stormfloden 1634. Allerede ved udgangen af det 13. årh. er de tre øer i Eidermunden smeltet sammen til en ø, Eiderstedt, der dog stadig er skilt fra geesten

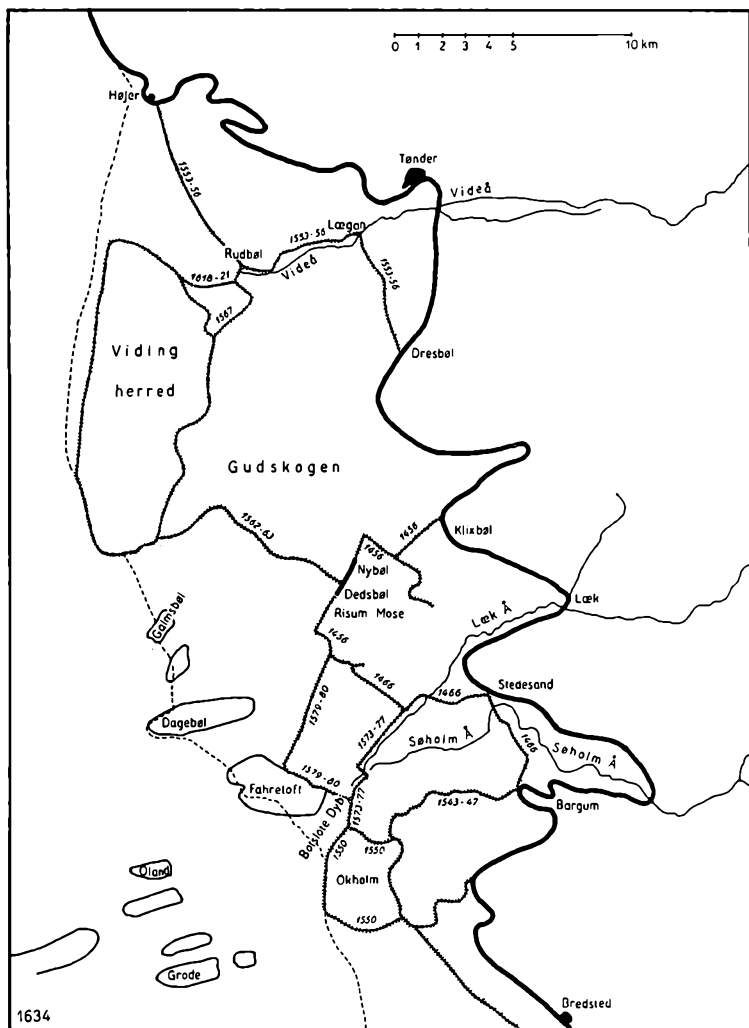

Fig. 5. Samme område ca. år 1625.

ved Husum ved brede vadestrækninger med prieler. Derpå stagnerer landvindingen, hvilket bl. a. kan skyldes de mange voldsomme stormfloder i det 14. årh. Den voldsomste af disse, »Den store Manddrenkelse« den 8. sept. 1362, ramte særlig Nordstrand hårdt. Store dele af øen blev revet bort og ikke mindst på østsiden, hvor hele det gamle moseområde forsvandt, så Nordstrand blev omdannet til en hesteskoformet ø. Hvor den nuværende store sydbugt dannedes, lå bl. a. en ret betydelig handelsby Rungholt, hvis indbyggere var vidt berygtede for deres ryggesløse ugudelighed.

I løbet af det 15. årh. kommer landvindingsarbejdet imidlertid i gang igen, og medens det tidligere var de enkelte sognes eller grupper af sognes beboere, der udførte dette landvindingsarbejde, bliver det nu mere og mere statsmagten, personificeret ved hertugen og kongen, der bliver den drivende kraft i arbejdet. Kort før år 1500 har man fået lukket hullet mellem Eiderstedt og fastlandet og fået så meget hold på landet, at man kan anlægge Frederiksstad 1621.

Længere nordpå koncentrerer anstrengelserne om at få indvundet de store bugter mellem Soholm Å og Læk Å mod syd og Vidåen mod nord. (Fig. 4). Her lå den store marskø Viding Herred adskilt fra fastlandet ved et bredt bælte af uinddiget forland og vader gennemsat af større og mindre prieler. Længere sydpå lå en anden mindre ø, Risum Mose noget nord for Læk Å. Viding Herred var allerede omkring år 1300 omgivet af et havdige, der i det store og hele er det samme, der står endnu. Risum Mose var kun delvis inddiget mod nord og vest. Den var forbundet med geesten ved Klixbøl ved en vej, der 1456 blev forstærket til havdige, og noget senere byggede man et dige fra Risum Mose østpå ind til Stedesand og videre til Bargum.

Mod nord ved Vidåen forsøger Frederik I at få Viding Herred forbundet med geesten, men forsøget mislykkes. 1553—56 får man bygget et dige fra Højer over Rudbøl og videre langs nordsiden af Vidåen til Lægan. (Fig. 5). Her fører man diget over åen og videre til geesten ved Dresbøl. 1562 bygger man så et dige fra Viding Herreds sydspids til Dedsbøl i Risum Mose, og endelig 1567 forbindes den nordlige del af Viding Herred med Rudbøl ved et dige. Det således indvundne areal kaldtes Gudskogen.

For Tønder betød dette landvindingsarbejde både fordel og tab. Det var af stor værdi, at bymarken ikke mere oversvømmedes af højvander og stormfloder, der tidligere ofte nåede op i byens gader, men den fri adgang til havet var gået tabt, og skibe til byen måtte nu ankre op ved Rudbøl eller helt ude ved Højer og Emmerlev.

Da Gudskogen var færdiginddiget, begyndte Hertug Johan at sysle med planer om inddigning af de store marskområder syd herfor og gøre Dagebøl og Fahrtofte halligerne landfaste.

1573—77 byggede man et dige fra nordvesthjørnet af Okholm over Soholm Å langs vestsiden af Læk Å til Osterdeich. Derpå skulle man over det farlige Botslote Dyb, men dette arbejde viste sig ganske uigennemførligt trods uhyre anstrengelser og bekostninger. I slutningen af 16. årh. hærger kysten af voldsomme stormfloder, hvorved store dele af de nye koge løb fulde af vand. Diget fra Højer til Rudbøl blev næsten helt bortskyllet, og af Viding Herred diget og Gudskog diget var kun en trediedel tilbage. Disse skader blev først helt genoprettede i 1598. Under voldsomme stormfloder 1600, 1612, 1614 og 1615 skete der atter store skader på digerne, og flere af kogene løb fulde af vand. Ved den sidste omkom i Tønder amt 182 mennesker og meget kvæg, deraf alene i Nybøl-Dedsbøl 205 heste.

I Vidå-området havde der imidlertid fundet en ret stærk tilslikning sted i hjørnet mellem det gamle Viding Herred dige og diget herfra op til Rudbøl, og i årene 1618—21 fik man dette inddiget og oprettet en ny kog, Brunsoddekogen. — Samtidig havde man igen taget fat på arbejdet med at komme over Botslote Dyb. Det lykkedes også i juli 1634.

Oktoberstormfloden 1634 var en forfærdelig katastrofe, der ramte hele den slesvigske vestkyst. I Ribe stod vandet mandshøjt i kirken og nåede til tagskægget af husene på Skibbroen.

I Vidå's og Læk Å's område gik det meste af, hvad man gennem hundrede år møjsommelig havde indvundet, atter tabt, og længere sydpå forsvandt omtrent hele resten af det gamle Nordstrand, så kun de to øer Pelworm og Nordstrand og nogle ganske små halliger blev tilbage. Også på Eiderstedt skete der store ødelæggelser.

I de følgende århundreder tager man imidlertid atter fat på landvindingsarbejdet, og langsomt får landet sit nuværende udseende. Næsten overalt fik man ved inddigningen et frodigt og værdifuldt land; kun et sted mislykkedes det, nemlig i Gudskogen.

Man opdagede snart, at Gudskogen var inddiget for tidligt. Ved inddigningen stoppede man nemlig tilførslen og aflejringen af slik, inden marsken havde nået den nødvendige tykkelse og var vokset op til en passende højde i forhold til havets niveau. Dette medførte, at det var umuligt at få den afvandet med de dengang til rådighed stående vindmøller. Resultatet blev, at Gudskogens centrale dele helt op til 1930 lå som rolige og uberørte sø- og mosearealer med et rigt fugleliv.

Først i trediveerne fandt nazisterne på, at der skulle anlægges 50 nye gårde i Gudskogen. Disse blev også færdige i 1937. Kort efter indflytningen begyndte de imidlertid at falde fra hinanden. Fundamenterne sank, og gulvene var allerede 1939 et helt bjerglandskab. Et sted revnede kostalden midt over, et andet sted brød fundamenterne sammen som tørv, når man skrabede på dem med en skovl.

Årsagerne hertil var flere. Dels havde man ændret grundvandstrykket, dels var mosesyren gået op i mulden og havde mórnet fundamenternes beton. I 1948 var situationen så alvorlig, at 14 af gårdene måtte helt opgives.

Så begyndte man at pumpe med det resultat, at man nu fik saltvand op til overfladen, så afgrøderne ødelagdes, og agerjorden også tog skade. Først i de allersidste år har man begyndt på en afvandingsplan, der holder et passende grundvandsspejl og samtidig hindrer saltvandet i at trænge op i de øvre jordlag.

Gudskogens historie er et eksempel til advarsel for de teknikere, der tror, at man kan få frugtbar agerjord ud af ethvert hav eller fjordområde, bare man inddæmmer det.

DET SYDVESTJYSKE VADEHAVSOMRÅDE OG DEN NYE OPFATTELSE AF MARSKENS DANNELSESMÅDE

Af amanuensis cand. mag. Børge Jakobsen

Den jyske halvøs sydvestkyst afviger på væsentlige punkter fra andre danske kystegne. En vigtig årsag hertil er tidevandet, der især gør sig gældende fra området ved Blaavands Huk og sydpå. Tidevandet giver anledning til dannelse og udformning af landskabstyper, som er ukendte ved Kattegats og Østersøens kyster. De til tidevandsområdet specielt knyttede landskaber er vaden og marsken.

Vaden er betegnelsen for de områder, der tørlægges ved lavvande og igen vanddækkes ved højvande. Middelhøjvandslinien (M.H.V.), der i det nordlige Vadehav ligger omkring 0,55—0,75 m og i området ved Rømødæmningen omkring 0,85—0,90 m over Dansk Normal Nul (D.N.N.), svarer omtrent til, hvad man vil kalde kystlinien.

Marsken, der ligger i et højere niveau end vaden, minder meget om de marine forlande, som findes i mange andre af vore kystegne — jævne flader med vanskelige afvandingsforhold og temporært udsat for oversvømmelser. De marine forlande i den nordlige og nordøstlige del af landet er ofte opstået ved hævnning, hvorfor jordbunden består af det materiale, der fandtes på den oprindelige havbund; andre steder er de opstået som strandvoldssletter og afspærringsforlande. Marsken derimod er ikke opstået som følge af en almindelig landhævning, men ved aflejring i en strandeng eller rørsump. Efterhånden har aflejringen medført, at niveauet er hævet så meget, at der ikke længere finder oversvømmelser og dermed aflejring sted af nogen betydning. Marskdannelsen kan derfor finde sted selv på steder, hvor der foregår en sænkning af landet i forhold til havspejlet, når blot tilvæksten foregår hurtigere end sænkningen. Det store marskbælte langs med den sydlige del af Nord-søen fra Danmark til Frankrig er da også opstået i områder, der gennem lange perioder har været udsat for sænkninger. Under sådanne forhold kan marskaflejringer blive meget tykke, fordi sænkninger medfører, at overfladen igen bringes i et sådant niveau, at aflejring kan finde sted. Dette er forklaringen på, at man i de ældre marskområder, f. eks. i Tøndermarsken træffer aflejringer på flere meters tykkelse.

I det danske vadehavsområde når bakkeøerne, morænelandskaberne fra næstsidste istid, kun helt ud til kysten mellem Varde Å og Esbjerg,

ved Tjæreborg, Vr.Vedsted, Astrup ved Skærbæk og mellem Ballum og Højer. Hedesletterne, smeltevandssletterne fra sidste istid, når ikke helt frem til den nuværende kyst, fordi de i de ydre dele er overlejrrede af et flere km bredt marskbælte. Det høje land, hedesletterne og bakkeøerne kaldes geesten.

Marsken afsluttes ud mod Vadehavet af en lav nedbrydningskant på indtil godt 1 m's højde.

I det danske og nordfrisiske Vadehav ligger på den vestlige grænse ud mod Nordsøen en række øer og højsander. Rømø og Fanø er ligesom halvøen Skallingen domineret af klitter med en marskbræmme på østsiden, Sild, Föhr og Amrum har mindre geestområder, men er ellers af lignende opbygning, og på Mandø, der ligger inde i Vadehavet, er klitområdet beskedent, og øens største del består af marsk. Syd for Föhr ligger flere marskøer, dels inddigede som Nordstrand og Pelworm, dels uden diger — Halligerne. På dansk område må den lille ø Jordsand vest for Hjerpsted betegnes som en hallig.

Tidevandet, der er Vadehavets altdominerende faktor, er en periodisk vandstandsændring, der foregår 2 gange i døgnet. Dette medfører, at der under stigende vand, »flod«, strømmer store vandmængder ind gennem dybene mellem øerne, og at de samme vandmængder ved faldende vand, »ebbe«, strømmer ud igen, herved dækkes og blotlægges betydelige områder af havbunden — vaderne; det drejer sig om godt 60 pct. af Vadehavets areal.

Tidevandets størrelse, d. v. s. forskellen mellem højvand- og lavvandstand, aftager fra syd mod nord, ved Elbmundingen er den ca. 3 m, ved Højer ca. 1,9 m og ved Esbjerg ca. 1,5 m. Tidevandets størrelse er underkastet visse periodiske variationer, det er størst ved springflod, der falder omkring fuld- og nymåne, og mindst ved nipflod — omkring første og sidste kvarter. Desuden er vandstanden ligesom i andre farvande underkastet temporære ændringer forårsaget af lufttryk og vinde.

Profilen fig. 1 viser et skematisk snit gennem et sydvestjydsk kystområde med de forskellige landskabstyper og deres beliggenhed i forhold til D.N.N. og tidevandet i den sydlige del af det danske Vadehav.

Som nævnt ligger marsken i et noget højere niveau end vaden. Det fremgår af fig. 1., at marskens øvre grænse ligger mellem ca. 0,7 m og 1,5 m over middel-højvandslinien eller i gennemsnit omkring 2 m over D.N.N., hvilket igen nogenlunde svarer til det niveau, hvortil de almindeligt forekommende større højvander når. Hvor der ikke findes diger, vil et marskområde med de omtalte niveauforhold, hvilke er normale for en færdigdannet marsk, vanddækkes ca. en halv snes gange i løbet af et år, men bortset fra de alleryderste dele vil der praktisk talt ikke finde nogen pålejring sted.

På øernes vestsider opbygges strandvoldene omtrent til 2 m kurven, der også markerer overgangen mellem strandfladen og klitterne.

Vandstigninger til endnu højere niveau forekommer sjældnere og betegnes ofte som stormfloder; det er dog først ved en højde af ca. 3 m over D.N.N. eller mere end 2 m over middelhøjvande, at oversvømmelser kan få den ødelæggende virkning, der i almindelighed anses for karakteristisk for stormfloder.

De i marsken forekommende lave diger fra den ældre tid, de såkaldte sommerdiger, har en kronehøjde på ca. 3 m D.N.N.; de kan beskytte mod mindre stormfloder, men regnes ikke for beboelsessikre.

Nogen bestemt højde, hvortil stormfloder kan nå, er vanskelig at angive. Beretninger om stormflodskatastrofer i ældre tid f. eks. 1634 og 1825 tyder på, at vandet har været meget højt oppe, men det virkelige niveau kan vanskeligt bestemmes. I dette århundrede er der flere gange observeret vandstigninger til mellem 3 og 4 m over D.N.N., eller ca. 3 m over normalt højvande. Den lavest liggende del af den ældre bebyggelse fra før opførelsen af havdigerne ligger i Skærbæknegnen omkring 3,5—4 m D.N.N., og lignende forhold findes på Rømø. Højden af de ældste warfter i Ballummarsken, kunstigt opkastede høje, hvorpå landsbyen Misthusum lå, og som ødelagdes i 1634, er gennemgående omkring 4 m; senere er nogle af warfterne forhøjet til ca. 5 m D.N.N.

Dette tyder på, at man i de danske marskegne erfaringsmæssigt har anset et niveau på omkring 4 m over D.N.N. for nogenlunde stormflodssikkert langs med marskranden og godt 4 m for de fritliggende warfter. De nuværende havdiger, der bortset fra Tøndermarskens er bygget i dette århundrede, har en kronehøjde på mere end 6 m over D.N.N.

Marskens niveau i forhold til vaden har tidligere givet anledning til den formodning, at den har været udsat for en hævnings i sen tid, idet man tænkte sig, at marsken var en hævet vade. Nyere undersøgelser har vist, at jordbunden i marsken er stærkt afvigende fra de aflejringer, der findes i vaden, og at marskdannelsen kan begynde i et niveau, der svarer til de højest beliggende vader og fortsætte til et niveau, der er bestemt af overskylningshyppigheden og tilførselen af materiale.

Forudsætningen for en marskdannelse er etableringen af en tæt vegetation af strandeng eller rørsump på flader, der er så lavtliggende, at de relativt hyppigt overskylles ved højvande, hvorved det af vandet medførte materiale bundfældes mellem planterne. Under de nuværende naturforhold i Vadehavet kan marskdannelse stort set finde sted på tre forskellige lokalitetstyper.

I Vadehavet findes nogle områder, der er højere end de egentlige vader, men alligevel ligger så lavt, at de overskylles mange gange i årets løb, f. eks. strandfladerne på øerne og højsander, sandbanker i Vadehavets ydre dele, enten isolerede eller i tilslutning til øerne. Forholdene på disse sandflader er bl. a. på grund af sandflugt og stormfloder ugunstige for etablering af en permanent vegetation, men man

har dog eksempler på, at sådanne flader kan omdannes til marsk. Højsandet på Skallingens østside, der ligger over middelhøjvande, men alligevel hyppigt overskylles, er i dette århundrede blevet dækket af en tæt strandeng, hvori der nu aflejres fintkornet materiale; dele af marsken på nordsiden af Fanø og Rømø er opstået på lignende måde.

På steder, hvor der er læ for bølgeslaget og tilførsel af ferskvand, f. eks. ved munden af Varde Å og i bugter på øernes østsider, har man marskdannelse i tagrørsbevoksninger.

En væsentlig del af de store marskområder, f. eks. ved Darum, Ribe, Ballum og Højer er dannede ved opvækst direkte fra en vade. Det er denne landdannelse, der i det følgende skal gøres til genstand for en lidt nærmere beskrivelse.

Som angivet på profilen fig. 1 findes der i Vadehavets østlige del højtliggende vader i nærheden af kysten, det højeste niveau findes som regel flere hundrede meter uden for denne, medens området umiddelbart ind til kanten af forlandet — marsken uden for digerne — er noget lavere. Kystlavningen, landprielen, er som regel vandførende også ved lavvande, fordi afløbsforholdene er dårlige, og der stadig strømmer vand til fra vaderne; stedvis danner landprielen desuden afløbet for de i Vadehavet udmundende vandløb.

De højtliggende vader udgør ikke en sammenhængende banke uden for kysten, men er opdelt i uregelmæssige flak, hvorimellem vandet fra landprierne søger ud til dybene gennem flade lavninger eller markerede småløb, prieler. Vaderne uden for landprielen er som regel hårde sandvader; de højeste dele kan nogle steder ligge i et niveau, der omtrent svarer til middelhøjsvandlinien, således at de til daglig kun vanddækkes en kort tid og under østenvind og ved nipflod kan være tørre i en eller flere tidevandsperioder. På sådanne vader træffes de største bestande af salturt (kveller), en enårig, kødfuld plante, der kan tåle en hyppig overskyldning af saltvand. Mængden og udbredelsen af kveller veksler meget fra sted til sted og fra år til år, men selv tætte kvellerbestande i flere på hinanden følgende år medfører ikke væsentlige ændringer i vadens niveau og jordbundsmæssige sammensætning.

På læsiden af sandvaden ind mod landprielen findes ofte en del fintkornet materiale i overfladen, og her er kvellerbestanden normalt tættest og mest konstant. Forekomsten af det fine, bløde, vandfyldte materiale (slik) og en kvellerbevoksning på dette sted har samme årsag, nemlig vadens lævirkning. Sådanne forhold har dog arealmæssigt en ringe udstrækning og kan eksistere i lange perioder uden at give anledning til vedvarende pålejring af større omfang. Kun på enkelte lokaliteter, f. eks. i visse bugter eller på steder med særlige hydrografiske forhold (som på sydsiden af Rømdæmningen), kan der dannes permanente, stadig tiltagende slikaflejringer. På de fleste vader er overfladen periodisk udsat for så kraftige strøm- og bølgevirkninger, at både det fintkornede og det sandede materiale kan oprives og borttransporteres eller omlejres. Selv kvellerbevoksninger yder kun en

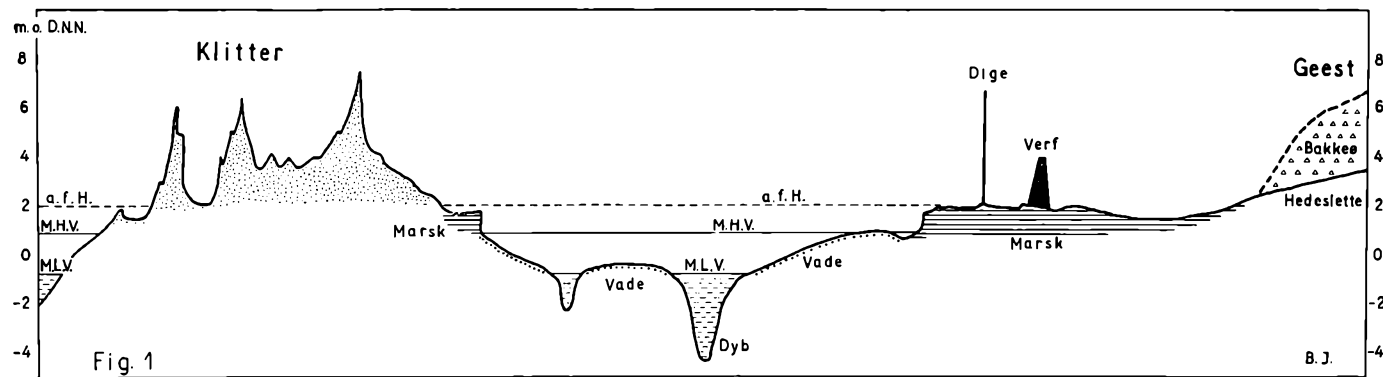

Fig. 1. Idealiseret snit gennem et sydvestjysk vadehavsområde. De forskellige landskabstyper er tegnet med den rigtige niveaumæssige beliggenhed i forhold til Dansk Normal Nul og tidevandet. Højden er stærkt overdrevet i forhold til længden. M. H. V. og M. L. V.; Middelhøjvands- og middellavvandslinien. Almindeligt forekommende højvande a. f. H. indtræffer en halv snes gange om året.

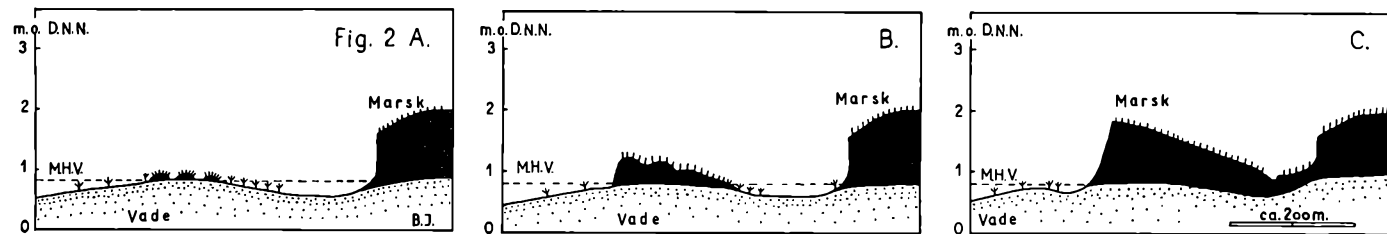

Fig. 2. A. Begyndende marskdannelse på en højtliggende vade uden for et ældre marskområde. I en kvellerbevoksning er ny-indvandret annelgræs begyndt at danne tuer. B. Efterhånden dannes en sammenhængende annelgræsø. C. Lavningen mellem øen og den ældre marsk, landprielen, udfyldes og omdannes til marsk, der er lavere end øens stærkt sandede ydre dele. Der opstår ved havets nedbrydning en ny kystskrænt og en ny kystprofil med begyndende landpriel uddannes.

ringe beskyttelse herimod, ja kan i nogle tilfælde ved hvirveldannelser omkring de enkelte planter være årsag til, at en vadeoverflade eroderes.

I visse tilfælde kan de egentlige strandengsplanter, først og fremmest annelgræs, pludseligt indvandre på de højeste dele af vaden uden for landprielen. Dette sker ret sjældent og synes som forudsætning at have en kombination af heldige faktorer.

I annelgræsvegetationen kan det af vandet transporterede materiale aflejres og fastholdes, hvorfor indvandring af annelgræs medfører, at en hidtil ret stationær vadeoverflade begynder at ændre niveau. Først samles materialet i de spredte totter af annel, der hurtigt breder sig ved hjælp af talrige udløbere, og der dannes annelgræstuer, som på grund af pålejringen hæver sig op over vadeoverfladen.

På den ydre del af det nydannede opvækstområde, hvor der under bølgeslag fortrinsvis foregår en sandpålejring, bliver tuerne markerede og hæver sig hurtigt flere dm op over vaden, længere inde er tuerne fladere, og det aflejlrede materiale er for en væsentlig del slik. Efterhånden vokser tuerne sammen, og i løbet af få år kan en vade således omdannes til en sammenhængende annelgræsmarsk.

Samtidig med opbygningen af den ny marsk begynder havet at nedbryde de ydre dele af den, og der dannes efterhånden en tydeligt markeret skrænt ud mod vaden. I den oprindelige landpriel, hvor lævirkningen tiltager, afsættes mere slik, og kvelleren og senere annelgræsset breder sig indad. Efterhånden som niveauet hæves ved pålejring, aftager overskylningshyppigheden kendeligt, og særligt de højestliggende ydre dele kan i sommerhalvåret være flodfri i lange perioder.

Udviklingen fortsætter med en pålejring og udjævning af overfladen, dog således at de ydre dele vedbliver med at være højest med jævnt aftagende niveau ind mod den mere og mere tilslikkede landpriel. Pålejringen foregår mest under større højvander, der normalt forekommer i forbindelse med urolige vandforhold; fra vaden ophvirvles sand, der aflejres i størst mængde på de ydre dele, tykkelsen af sandlagene aftager indad. Den fintkornede, leragtige klæg, der opstår ved aflejring af slik, som i vegetationen undergår forskellige ændringer, findes i de ydre dele kun som fine bånd, men tykkelsen af lagene tiltager indad, og klægen er næsten homogen i de lave dele, i den tidligere landpriel kun isprængt enkelte tynde sandlag.

Uden for øen vil der uddannes en ny kystprofil med en mere eller mindre udtalt landpriel, og på vaden udenfor denne kan der eventuelt opstå muligheder for en ny marskdannelse. Undertiden opstår der, endnu inden det første område er blevet færdigdannet, et eller flere nye opvækstområder udenfor; de enkelte »øer« kan længe spores i overfladeprofilen og fordelingen af sand- og klæglag. I nogle tilfælde er erosionen på ydersiden så kraftig, at et nydannet marskområde helt eller delvis nedbrydes, inden det er færdigdannet.

Under de nuværende tidevandsforhold er et marskområde nogenlunde færdigdannet, når de ydre dele er opbygget til et niveau på omkring 2 m over D.N.N. eller til godt 1 m over den oprindelige vade. I den forhenværende landpriel, der længe bevares som en sumpet lavning, er niveauet ofte $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ m lavere end i de ydre dele. Fra lavningen stiger niveauet op mod den ældre kystskrænt, der kan bevares mere eller mindre skarpt markeret (se fig. 2 C).

Den ovenfor omtalte marskopvækst, der kan foregå i løbet af få årtier, er fremstillet skematisk på fig. 2.

En fortsat pålejrning foregår nu langsomt, fordi området kun vanddækkes få gange i årets løb. Niveaudifferencen mellem de høje ydre dele og de lave indre områder udjævnes noget, men forsvinder ikke helt, og i de nuværende inddigede marskområder, der delvis er opstået på ovennævnte måde, kan man derfor stadig finde flere rækker af høje, sandede, lagdelte partier med mellemliggende mere klægede lavninger.

Ved opvækst på en vade er der således opstået en marsk, der ikke blot med hensyn til niveau, men også i jordbundssammensætningen afviger stærkt fra vaden. Denne naturlige landdannelse er iagttaget forskellige steder langs med Sønderjyllands marskkyst; slutresultatet er et marskområde af samme udseende og praktisk talt samme niveau, som man finder i de ydre dele af den ældre marsk, hvorfor dennes niveau-mæssige beliggenhed ikke behøver at forklares ved hævning.

Den naturlige landdannelse er som omtalt iagttaget forskellige steder langs med kysten, men ofte har man grebet ind i processen med forskellige landvindingsforanstaltninger. Den mest anvendte metode er grøbling, hvorved et system af parallelle render af ca. 15—30 cm dybde graves i vaden eller i en nydannet marskeng; som regel lægges grøfterne (grøblerne) vinkelret på kysten med afløb til landprielen. Grøblernes hovedformål er at fremme bortdræningen af havvandet, hvorved vækstmulighederne for strandengsplanterne fremmes. Man undgår desuden dannelsen af aflukkede, sumpede huller og uregelmæssige tidevandsrender, loer. I grøblerne, der hovedsagelig modtager vand fra landprielen, aflejres hurtigt en del materiale. Når grøblerne er helt tilslikkede, graves de op igen, og materialet lægges på de mellemliggende agre. For at fremme en begyndende landdannelse på høje vader har man med held udplantet annelgræs på disse.

Slikgårde eller slikfang, der bygges af pælerækker og faskiner, og som konstrueres som delvis lukkede bassiner i vaden, anvendes med størst udbytte på steder, hvor der på grund af særlige forhold tilføres og aflejres større mængder af fintkornet materiale, men hvor en tæt, beskyttende strandengsvegetation ikke kan indvandre, fordi niveauet er for lavt, hvilket oprindeligt var tilfældet på sydsiden af Rømødæmningen.

I de inderste dele af de store marskområder, ved Darum, Ribe, Ballum og Tønder er overfladen jævner end i de ydre dele, og jordbun-

den består overvejende af ensartet, fed klæg, der er aflejret under andre forhold end i den ydre marsk, idet klægen for en stor del er afsat i tagrørsbevoksninger.

De ovenfor omtalte niveauforhold refererer sig til den uinddige eller nyligt inddigede marsk. I områder, hvor der har været foretaget inddigninger i ældre tid, eventuelt allerede i middelalderen, viser det sig som regel, at de ældst inddigede områder, koge (holl. polder), ligger betydeligt lavere end de senere inddigede. Dette forhold er navnlig kendt fra Holland, men fra alle ældre marskområder haves eksempler herpå. På dansk område har kun dele af Tøndermarsken været indiget i længere perioder. Diget fra Højer til Rudbøl og videre til Tønder byggedes i 1553—55, og de udenfor liggende koge inddigedes senere; det nuværende havdige ved Højer byggedes i 1860. Medens niveauforholdene lige inden for havdiget i Ny Frederiks Kog svarer til dem, vi finder i Ribe- og Ballummarsken, ligger overfladen i de ældre Rudbøl, Højer og Møgeltønder Kog gennemgående lavere og flere steder i nærheden af 0,0 m D.N.N. eller betydeligt under middelhøjvande, i Magisterkogen omkring Vidåen findes niveauer under 0,0 m.

Dette forhold er ofte vanskeligt at forklare, og uden at tage stilling til, hvilke forhold der er skyld i Tøndermarskens lave beliggenhed, skal her omtales nogle faktorer, der kan være årsag til dette.

Ved inddigning af et marskområde ophører overskyllningen og dermed muligheden for pålejrning. I nogle tilfælde har man indiget marsk, der ikke var færdigdannet, hvorfor en sådan kog alene af den grund er lavere liggende end koge, der først er blevet indiget, når marskdannelsen praktisk taget var ophørt.

Hvis der efter inddigningen foregår en relativ landsænkning i forhold til havfladen, kan dette ikke kompenseres af en fortsat pålejrning; også dette vil medføre, at de ældste koge ligger lavest.

I marskens jordlag, specielt de stærkt klægholdige, foregår en skrumpning, der vel er størst i perioden lige efter pålejringen, hvor slikken omdannes til klæg, men muligvis vedvarer meget længe. I et indiget område foregår normalt en dræning og bortfjernelse af det overflødige vand; med dette fjernes i tidens løb en del opløst og opslæmmet materiale. Hvis dræningen også berører tørvelag, som mange steder findes under marsken, medfører den en betydelig smuldring og skrumpning i dette lag.

I områder med tørvelag umiddelbart under et relativt tyndt marsklag har man i ældre tid opgravet tørven til brændsel og for at udvinde salt af den, og klægen blev så lagt tilbage igen.

Ganske betydelige arealer er blevet afgravet og sænket på denne måde i Holland, på Halligerne og det gamle Nordstrand. Sænkningen af overfladen i de ældre marskkoge medfører umiddelbart, at bortfjernelsen af det overskydende vand bliver vanskeliggjort. Hvis sænkningen er betydelig, kan den medføre infiltration af grundvand, der i disse

egne kan være salt. Den største fare for lavtliggende marskkoge optræder, hvis havet under stormflod ødelægger digerne; ikke alene bliver vanddybden i kogen særlig høj, men hvis overfladen er lavere end middelhøjvandslinien, vedbliver havet også under normale tidevandsforhold at trænge ind gennem åbningerne i digerne, hvor der udgraves dybe tidevandsrender, og overfladen beskadiges. Genopbygningen af kogene er i sådanne tilfælde vanskeligere end ved højtliggende koge, hvor vandet efter stormflodens ophør forsvinder igen.

Navnlig i ældre tid har det været vanskeligt eller umuligt at genoprette oversvømmede, lavtliggende koge, og det er sikkert en vigtig årsag til, at stormfloder undertiden fuldstændig har udslettet store marskområder.

Litteratur:

- Børge Jakobsen: Landskabsudviklingen i Skallingmarsken. Geografisk Tidsskrift Bd. 52, København 1952—53. Medd. fra Skalling-Laboratoriet. Bd. XIV, København 1954.
- Niels Nielsen: Nogle Bemærkninger om Marskdannelsen i det danske Vadehav. Geografisk Tidsskrift. Bd. 41, København 1938. Medd. fra Skalling-Laboratoriet. Bd. VI, København 1940.
- V. Nordmann: Landvinding og Kulturspor i Vadehavet. »Naturens Verden«. København 1939.
Tønder-Egnens Geologi. »Tønder gennem Tiderne«. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland. 1943.
- Axel Schou: Det marine Forland. Folia Geographica Danica, Tom. IV, København 1945. Medd. fra Skalling-Laboratoriet. Bd. IX, København 1950.

DANEVIRKE

Af Dr. phil. V. Nordmann

Voldkomplekset *D a n e v i r k e* er vort største Oldtidsmindesmærke. I Berømmelse kappes det med vort andet store Oldtidsmindesmærke, Jellinghøjene, i Anseelse og Historie overgår det disse langt.

Voldkomplekset *SV.* for Slesvig By sammenfattes under et med Navnet *Danevirke*, men de enkelte Dele af det går under forskellige Navne: *Kovirke* eller *Kograven*, *Nordvolden*, *Hovedvolden*, *Thyraborg*, *Krumvolden* og *Forbindelsesvolden*. Deres Grundlægning og Alder har lige til den nyeste Tid været meget omdiskuteret, ligesom også hvem der har grundlagt hvad. Årsagen hertil er, at Kilderne er sparsomme og vanskeligt tilgængelige. Medens vore egne Kilder: *Saxo* og *Svend Aggesen*, som er et Par Hundrede År yngre end de fleste af Voldene, kun bygger på Sagn og mundtlige (og derfor ofte usikre) Overleveringer, får vi betydelig ældre Meddelelser fra de frankiske Forfattere omkring Kejserhoffet i Aachen, og disse må betragtes som mere pålidelige, fordi de stort set er samtidige med de Byggeforetagender, som førte til Grundlæggelsen af de ældste Dele af Værket.

Inden jeg går over til den historiske Fremstilling, må vi se lidt på de bevarede Dele af Voldkomplekset. Længst mod Syd, fra Sydenden af *Selk Nor* (oprindelig en Vig af *Slien*) og mod Vest til *Kurborg* strækker sig i lige Linie og ganske uafhængig af Terrænets Bakker og Dale en Voldlinie med en foranliggende (d. v. s. mod Syd vendende) Grav. Skulde der være Tale om at spærre Adgangen til *Danernes* og *Jydernes Rige* — og det var Meningen dermed — kunde den ikke være bedre anbragt; thi her, mellem *Slien* (*Havarmen* fra *Østersøen*) og *Sumpene* langs *Reide Å* og *Eiderens Biflod Trejå* (*Treene*) er det for en Hær passable Landområde smellest, ca. 5—7 km. Som Forsvarsværk vil dette Anlæg — *Kovirke* eller *Kograven* kaldet — forekomme en Nutids-Betragter latterligt, thi selve Volden er kun 1½ m høj og den foranliggende, spidsbundede Grav er kun ca. 1 m dyb; men det har vist sig, at selv fra Toppen af en lille Forhøjning kan man med Held tilbageslå et Angreb fra en Fjende, der først skal løbe ned i Graven og derefter arbejde sig op ad Voldsiden*).

Et lignende simpelt Anlæg, som rimeligvis er samtidigt med *Kovirke*: *Ø s t e r v o l d e n* mellem *Sli-Bredningen* og *Eckernförde*, spærre Adgangen til *Halvøen Svansø*.

Endelig må bemærkes, at der 280—300 m S. for *Kovirke* og lidt Ø.

*) Da Hertug *Vilhelm* af *Normandiet* i 1066 foretog sit Erobringstogt mod *England*, traf han den angelsaksiske Hær under *Harald Godwinsens* Ledelse stående på Toppen af en Høj; han foretog flere forgæves Stormløb mod den, men først da han ved en Krigslist havde lokket *Englænderne* bort fra Højen, knuste han deres Hær ved et pludseligt Rytteriangreb.

for det Sted, hvor Hærvejen (Oksevejen) skærer Volden, tidligere sås svage Rester af en tilsidst kun 270 m, men oprindelig ca. 400 m lang, lav Vold af samme Type som det store Kovirke og med en foranliggende, spidsbundet Grav. Man kan ikke med Sikkerhed udtale sig om Anlæggets Alder. Sophus Müller anser det for at være yngre end det store Kovirke, men den Mulighed er ikke udelukket, at det kan være ældre, endog meget ældre, muligvis tilhørende Bronzealderen. Nu er det hele forsvundet ved Anlægningen af den store Militærflyveplads ved Slesvig.

Omkring halvandet Hundrede År senere byggedes H o v e d v o l d e n , som falder i tre Dele: 1) N o r d v o l d e n , som går fra Gottorp Enge til (den senere udtørrede) Danevirke Sø, 2) det e g e n t l i g e D a n e v i r k e , som er ca. 5 km langt, 6 m højt og 30 m bredt og går fra Danevirke Sø til Voldknækket ved Kurborg, og 3) K r u m - v o l d e n , ca. 4½ km lang, 2—3 m høj og indtil 18 m bred, fra Kurborg til Engene Øst for Hollingsted (se Kortet S. 38).

Af disse Voldstykker har det egentlige Danevirke størst Interesse, fordi det i sin Byggemåde er et Resultat af flere Ombygninger, sidste Gang foretaget af den danske Hærs Ingeniørkorps i 1862—64. Ved men ikke nok til at få et samlet Billede af hele Værket; ej heller lykkedes dette ved *Sophus Müllers* og *Carl Neergårds* Undersøgelser i 1901. Først da de tyske Arkæologer, Prof. *Jankuhn* og Dr. *Haseloff* denne Lejlighed fik man på flere Steder et Indblik i Voldens Indre, i 1930—37 foretog det eneste rigtige, nemlig radikalt at grave Tværnsnit gennem Volden på flere Steder, — ganske på samme Måde, som Geologerne fremstiller deres Profiler gennem Jordlagene — lykkedes det at få et i det hele og store fuldstændigt Indtryk af Værkets Tilblivelse.

Den bageste, mod NV. vendende Del, udgøres af en Jordvold, i hvilken man på Gennemsnittet kan skelne mellem fire Byggeperioder. Volden har en mod NV. jævnt skrånende Bagside, langs hvilken der forneden løber en Vej. Foran Jordvolden er opført en K a m p e - s t e n s m u r , 3 m bred og lige så høj; de enkelte Sten, der i alt Fald flere Steder på Forsiden danner et »Sildebensmønster«, er desværre lagt med Ler som Bindemiddel, hvilket har haft til Følge, at Muren mindst tre Gange delvis er rutsjet ned i Graven foran den og atter bygget op med Kronen rykket længere og længere tilbage, hvilket bevirkede, at den foranliggende Grav måtte rykkes længere og længere frem, for at Besætningen ved en Fjendes Stormangreb kunde skyde ned i Graven. Tilsidst opgav man at reparere den og dækkede den til med Jord.

På Voldkronen har der rimeligvis været en Trækonstruktion, et Plankeværk eller lignende til Dækning for Forsvarerne.

Som sidste Led i Voldbygningen før den »Modernisering«, som fandt Sted under Treårskrigen og Krigen 1864, må nævnes den lidt foran Kampestensmuren stående T e g l s t e n s m u r , som har fået

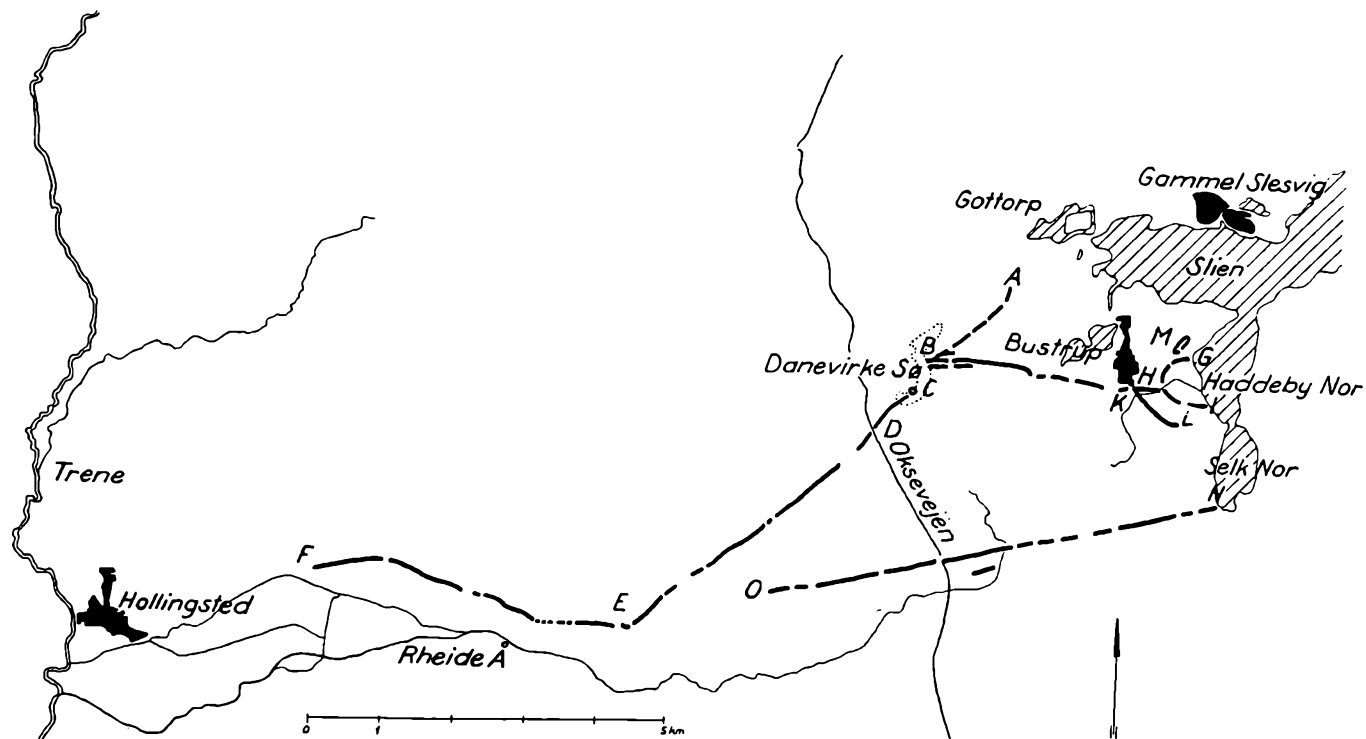

Fig. 1. Kort over Danevirkekomplekset (Efter Johs. Brøndsted).

A—B Nordvolden, C Thyraborg, D Gennemkørselen Kalegari, D—E Hovedvolden med Kampestensmuren og Valdemarsmuren, E Kurborg, E—F Krumvolden, G—H—I Halvkredsvolden, B—H Forbindelses-Volden, K—L Forvolden, M Højborg, N—O Kovirke.

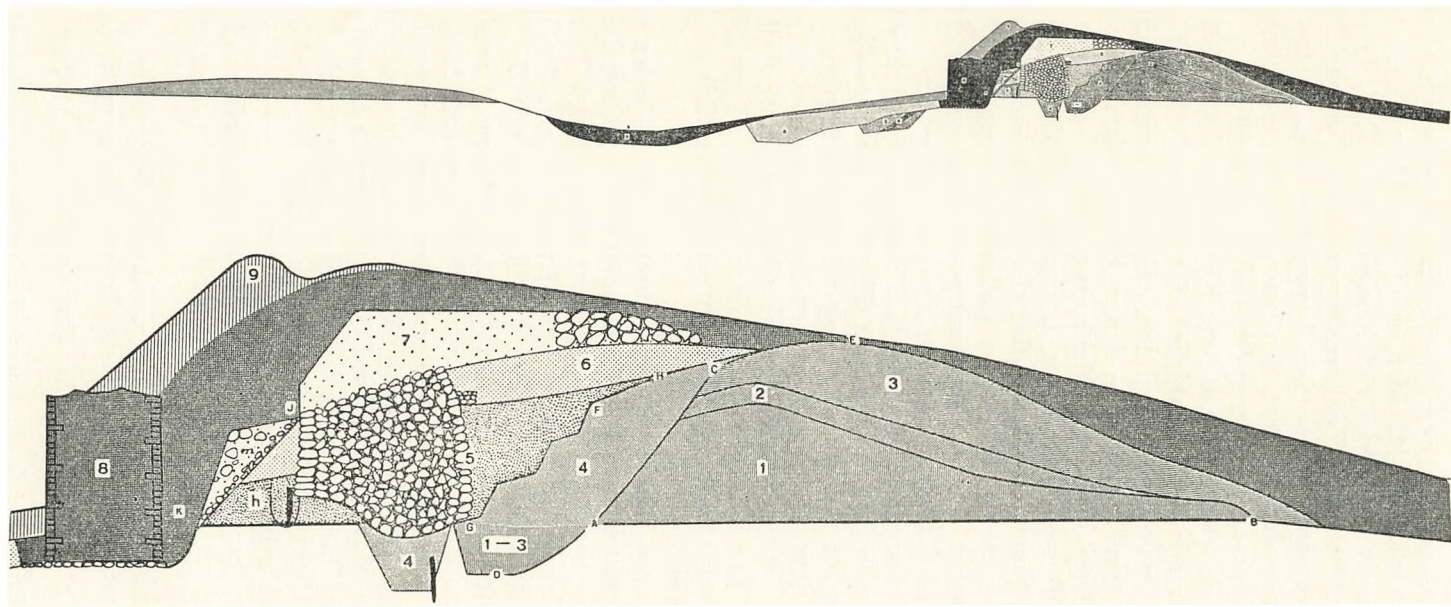

Fig. 2. Øverst: Snit gennem Danevirkevolden med de foranliggende, fladbundede Grave.

Nederst: Snit gennem Volden i større Målestok. Skraveringerne og Tallene angiver, hvilke Volde og Grave der hører sammen.

1—4 de ældste Jordvolde. 5—7 Kampestensmuren med Udbedringer. 8 Valdemarsmuren. 9 Skanseanlæg fra 1862—64.

(Efter G. Haseloff).

Navnet *Valdemarsmuren*, fordi den er påbegyndt af *Valdemar den Store* omkring 1160; den er sikkert aldrig bleven færdigbygget, var det i alt Fald ikke ved Kongens Død 1186. Den anses for at være det ældste store Teglstensbyggeværk i Danmark, hvilket også den uregelmæssige og primitive Byggemåde samt de ofte dårligt brændte Mursten tyder på, idet den senere anvendte Teknik med afvejlende »Løbere« og »Bindere« her kun er mangelfuldt udnyttet. Men forøvrigt er de ældste Dele af Sorø Klosterkirke, Roskilde Domkirke (den nuværende Teglstenskirke), Sct. Bents Kirke i Ringsted o. fl., nogenlunde jævndrende med den *Valdemarsmurens* oprindelige Højde anslås til rundt regnet 7 m; den er ligesom Kampestenmuren bygget som en Kassemur, hvis Mellemlum mellem de to parallelle Ydermure er fyldt med Kampesten, kasserede eller itubrudte Mursten og andet Fyldmateriale lagt i Mørtel. Som Bindemiddel mellem Stenene i Ydermurene er anvendt en Kalkmørtel, brændt i Ovne på Stedet. Da Tyskerne under Udgravnings-Arbejdet sendte Stykker af de u b r æ n d t e Kalksten, som var fundet ved Resterne af de anvendte Ovne, til »Danmarks Geologiske Undersøgelse«, lykkedes det Direktør *Ødum* at bestemme dem som tilhørende Danskekalken, den øverste Aflejring fra Kridtperioden og yderligere at påvise, at de stammede fra Djursland og højst sandsynlig fra Brædstrup Klint, hvorfra det var lettere og mere sikkert at fragte Kalken søværts til Slesvig, end hvis den skulde være fragtet syd om Sjælland og Lolland-Falster fra Saltholm, hvor der også brødes Kalk på *Valdemar den Stores Tid**).

Muren har foroven rimeligvis været forsynet med Tinder som på de samtidige Borgmure, men desuden viser en Række Bomhuller (som tidligere har været anset for Skydeskår), at der øverst på Muren har været et Galleri bygget af Træ og indrettet som Skærm for Forsvarerne — på en lignende Måde, som det bl. a. er kendt fra Murene omkring det gamle Vordingborg Slot**). Langs Murens Yderside var med et Mellemlum af 12—13 m opført en Række murede Støttestykker, der er godt 4 m høje, lige så høje som den langs Murens Bagside liggende Jordvold, hvis Tryk mod Muren de skulde modvirke. Et godt Stykke foran Muren løb en bred Grav, der var fladbundet ligesom alle de andre Grave langs de forskellige tidligere Volde.

Det tredje Voldstykke, *Krumvolden*, fra Kurborg til Engene Ø. for Hollingsted er bleven gennemgravet på tværs, hvorved man har konstateret, at den kun består af en Jordvold, hvis Front mod S. har været afstivet med ca. 2 m høje, lodretstående Palisader. Der er påvist 4 Byggeperioder.

Under Skansearbejdet i 1862 fandt de danske Ingeniører, at Jordvolden paa en Strækning fra Voldknækket ved Kurborg til en Kilo-

*) Hilmar Ødum: Et Træk af Danesvirkes Historie. »Naturens Verden« Årgang 1938, S. 193.

**) C. M. Schmidt: Forsvaret i danske Borge. »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« 1934, S. 29.

meter mod Vest hviler paa et Krydsværk af Egeplanker dækket af et eller flere Lag Træstammer, hovedsagelig af Bøg og Birk.

Et Voldsted ved Danevirke Sø, bærende det sent erhvervede, ganske uhistoriske Navn *Thyraborg*, ligger lidt forskudt i nordlig Retning, umiddelbart på Nordsiden af den egentlige Hovedvold; den foroven plane Borghøj er næsten kvadratisk og omgivet af Grave og Ydervold. Om Thyraborg er ældre eller yngre end Hovedvolden, og om hvilken Rolle, den har spillet i Danevirkens Historie, er Meningerne stærkt delte.

Endelig må omtales det Voldstykke, som fra Danevirke Sø går Ø. på, tværs over Sænkningen *Bustrup Dam* til den *Halvkredsvold*, som omgiver Bypladsen for det gamle *Hedeby*, Voldstykket, som trænger til en nærmere Undersøgelse, udviser mindst tre Byggeperioder, men på hvilket Tidspunkt, det er indføjet i Voldkomplekset, er det endnu ikke lykkedes at fastslå. I Litteraturen går det under Navnene *Margrethevolden*, *Mosedæmningen* og *Kæmpedæmningen*, foruden den nu sædvanlig brugte Betegnelse *Forbindelsesvolden*. Hvilken *Margrethe*, den er opkaldt efter: *Kong Niels's Dronning Margrethe Fredkulla* (Fredspigen), eller *Christoffer den 1.'s Enke Margrethe Sambiria* (Datter af Hertug Sambor af Østpommeren), af Danskerne kaldt *Sprænghest* eller *sorte Grethe*, kan man diskutere om. Da Hovedvolden er bygget med Front mod Hedeby, som da (foreløbig) var tabt for Danmark, er det rimeligt at antage, at Forbindelsesvolden først er anlagt, efter at Hedeby under *Harald Blåtand* eller *Svend Tveskæg* var bleven genforenet med Danmark. Voldens Indre viser tre Byggeperioder, og allerede den første Vold har haft en Grav langs Sydsiden.

I en Afstand af 300—450 m fra den sydlige Halvdel af den ovennævnte Halvkredsvold omkring Hedeby ses de mere eller mindre tydelige Rester af en med den nævnte Vold nogenlunde parallel Vold, der strækker sig mellem Vedelspang og Forbindelsesvolden, som den når på det Sted, hvor Vejen fra Selk til Bustrup skærer Forbindelsesvolden (Linje K—L på Kortet). Denne Voldstrækning har tidligere været kaldt *Belejringsvolden*, idet den antoges for opkastet af en Hær, som belejrede Hedeby; men da dens Yderside (altså bortvendt fra Hedeby) er forsynet med en Grav, må den sikkert have tilhørt Byens Forsvarsværker og kaldes nu *Forvolden*. Hvornår den er anlagt — og af hvem — vides ikke, men den tyske Professor *Knorr* har i 1914 påvist, at dens Grav ved sit nordlige Endepunkt bøjer skarpt mod V. og fortsætter langs Sydsiden af Forbindelsesvolden, og Forvolden må altså være yngre end denne.

Umiddelbart Nord for Halvkredsvolden og ca. en halv Kilometer SV for Haddeby Kirke ligger en lille naturlig Banke, »Borgvold« (Hodeburg), med en Højde af omkring 25 m. Den har foroven en smal og temmelig jævn Flade, som er omgivet af en nu lav »Ringvold«, der indrammer et Areal, som er ca. 250 m langt fra NØ til SV og mellem

ca. 50 og 75 m bredt. Paa dette Omraade findes ca. 35 smaa Gravhøje fra Oldtiden (Vikingetid?). Man har intet sikkert Kendskab hverken til Anlæggets Alder eller til dets Betydning for Hedeby eller Danevirke.

Vil man nu forsøge at tidsfæste de forskellige Voldanlæg, så er det beklageligt at måtte sige, at der i Voldene ikke er fundet Redskaber, Våben eller andet arkæologisk Stof, som kan tjene til Tidsbestemmelse; man må derfor støtte sig til de forskellige Gravtyper. Der er i Komplexet fundet Grave så vel med spids Bund (V-formet Tvær-snit) som med mer eller mindre flad eller rund Bund. Ved forskellige Undersøgelser har det vist sig, at de spidsbundede er de ældste, og på Grund af sin Gravform bliver Kovirke derfor den ældste Vold, medens alle Grave, der er knyttede til Danevirke, tilhører den anden, yngre Type. Halvkredsvolden, som omslutter Hedeby's Bygrund, har vist sig at være opført i 9 Perioder, hver med sin Grav, der for de første 6 er Spidsgrave og for Resten fladbundede Grave, af hvilke No. 7 er belagt med Tørv og No. 9 beklædt med Fletværk af Grene. Da det nu gennem fremmede, skriftlige Kilder er godtgjort, at Hedeby er meget ældre end de egentlige Danevirkevolde, må vi antage, at de sidste tre Byggeperioder i Halvkredsvolden i det store og hele falder sammen med de fire ældste i Danevirkes Hovedvold.

Historien bliver da følgende: Hedeby er allerede omkring 800 en kendt Handelsplads; for at befri den for en endnu større Konkurrent foretog den danske Kong *Godfred* et røverisk Overfald på den nordtyske Handelsstad *Reric*, der antages at have ligget i det nuværende Wismar's Omegn (måske er den en Forløber for Lübeck). *Godfred* ødelagde Byen og bortførte Indbyggerne, som for en væsentlig Del bestod af Købmænd. Dem bosatte han i Hedeby, hvorved han yderligere skaffede Byen Indflydelse som Hovedstation for Transithandelen fra Vesteuropa over Sydslesvig til Østersølandene. Da *Karl den Store* udvidede sit Rige mod N. og bl. a. undertvang Saxerne i Holsten, byggede *Godfred* sin Grænsevold, Kovirke, det Værk, som de franske Annalister kalder et Værn langs Eiderflodens nordlige Bred fra »Østersalt« (Østersøen) til det vestlige Ocean, hvorved han ikke alene spærrede Adgangen til sit Rige, men også beskyttede Hedeby. I Året 892 erobrer en svensk Høvding, *Olaf*, Hedeby og forskellige Pladser på Låland og vistnok andre syddanske Øer; han efterfulgtes af sin Søn *Gnupa*, der var gift med en dansk Fyrstedatter, *Asfrid*, som senere rejste to endnu bevarede Runestene for sin og *Gnupa's* Søn og Efterfølger, *Sigtryk*. Svenskevældet eksisterede i ca. 50 År; det har sikkert været Meningen at udvide det betydeligt og bl. a. sikre sig den vigtige Handelsvej tværs over Sydslesvig. I 934 angriber den tyske Konge, *Henrik den 1.* med Tilnavnet *Fuglefænger*, *Gnupa* og tvinger ham til at lade sig døbe. Året efter angribes *Gnupa* af den danske Konge *Gorm den Gamle*. Under disse urolige Forhold

begynder Danerne at anlægge Danevirkes Hovedvold, som har Front både mod S. og mod (det svenske) Hedeby. Tyskerne betragtede de erobrede Dele af Sydslesvig som et Grænsemargrevskab og satte en Markgreve til at styre det. Ud fra dette Synspunkt er det forståeligt, at den tyske Kejser *Otto den 1.* på den hamburgske Biskop *Adalag's* Anmodning den 26. Juni 965 udsendte et Brev, der bl. a. indeholder en Meddelelse om, at alle Ejendomme, som tilhørte Bisperne (eller vilde komme til at tilhøre dem) i Ribe, Århus eller Slesvig, skulde være fri for at betale Skat. Samme År — eller tre År senere — tilbageerobrer *Harald Blåtand* Danevirke; men i 974 måtte Kejser *Otto den 2.* bekæmpe »de oprørske Daner«, som havde gjort Angreb på Holsten. Han brød Harald Blåtands Modstand og erobrede Danevirke, hvor han anlagde et Kastel (Thyraborg?). I Året 983 generobrede Harald Danevirke og afbrændte Borgen, men endnu i 988 nævner *Otto den 3.* i et Brev forskellige danske Steder som (officielt) afhængige af det tyske Rige, — altså et Krav på »Nordmarken«, som først *Konrad den 2.* frafaldt i 1025 (eller 26). Den, der definitivt generobrer Hedeby, er efter al Sandsynlighed *Svend Tveskæg* (995 eller 96).

1050 hærgedes Hedeby af den norske Konge, *Harald Hårdråde*, hvorefter Byen flyttedes til Nordsiden af Slien, hvor *Knud den Store* i 1030 havde grundlagt Slesvigs Domkirke.

Den Del af Danevirke, som man hidtil havde kæmpet om, er Jordvolden fra de 3—4 første Byggeperioder. Hvornår Kampestensmuren (fra 5. Periode) er bleven bygget, kan endnu næppe siges med Sikkerhed. Mure af den Slags blev først i det små kendt her hjemme i Begyndelsen af det 11. Årh. Ringvolden omkring *Trelleborg* i Vestsjælland har således i sin nederste Del en Kampestensmur. Længere S. på havde dog sådanne Mure været kendt i længere Tid, og det er derfor ikke usandsynligt, at Teknikken er indført fra Tyskland af den foretagsomme Jarl *Knud Lavard*. Da Kampestensmuren, som ovenfor sagt, viste sig vanskelig at holde i forsvarelig Stand, byggede hans Søn *Valdemar den Store* den foranliggende Teglstensmur.

Jeg skal ikke her komme nærmere ind på Kampene om Danevirke gennem Middelalderen og den nyere Tid. Ej heller skal jeg omtale Kampene i 1848—50 og 1864, da disse turde være tilstrækkeligt bekendte. Efter 1864 indtrådte en lang Hviletid for Danevirke; men under sidste Verdenskrig blussede Kampen om de gamle Volde pludselig op igen, om end på en anden Måde end tidligere. De truedes med en fuldstændig Ruining; men mærkelig nok skulde det blive Chefen for Hjemmehæren, *Heinrich Himmler*, der ellers ikke mindes med Glæde her i Danmark, som blev Danevirkes Redningsmand*). I 1944, da Tysklands Hære førte en fortvivlet Kamp langs Grænserne og i de tilstødende Lande mod de allierede Magters fremtrængende Tropper, besluttede *Hjemmehæren* sig til også at »gøre noget« og bl. a.

*) Han har tidligere reddet det bevarede Stykke af Kovirke (V. for Oksevejen).

omgive Slesvigs By med en stor Tankfælde på samme Måde, som Besættelsesmagterne i Danmark havde gjort Forberedelser til omkring Kolding. 27. Oktober erfarede den ved Kieler-museet ansatte arkæologiske Assistent *Søren Telling* (født i Randers), at Skolerne i Slesvig By var bleven evakuerede for at bruges af Hjemmestyrkens Skansearbejdere. Da det kunde befrygtes, at Danevirke kunde blive inddraget i dette Stykke Befæstningsarbejde, henvendte han sig til Landråden i Slesvig, Admiral *Kolbe*, og udbad sig Oplysning om, hvad der skulde graves i, og hvor. Landråden svarede, at *Danevirke* vilde blive draget med ind i det System af Tankgrave, som skulde omgive Byen; selve Voldene vilde ikke blive berørt, men Graven foran dem vilde blive uddybet til 4 m, og Voldens Forskansning vilde i sin halve Højde blive stukket stejlt af og således danne en Tankfælde af stor Værdi. Landråden gik dog med til, at Uddybningen kun skulde udføres til 2 m og Volden stikkes mere skråt af, — men iøvrigt tilbageviste han *Tellings* Protester under Påskud af, at der intet kunde ændres i Planerne. *Telling* fik så af Direktøren for Oldsagsmuseet i Kiel, Professor *Gustav Schwantes*, Bemyndigelse til at henvende sig til *Himmlers* personlige Sagkyndige i Oldtidsforskning, *Siewers*, (*Himmler* var nemlig stærk interesseret i Arkæologi og havde derfor erhvervet store Strækninger af *Danevirke* og lagt dem ind under en Institution, »Ahnenerbe«). Skulde nogen derfor kunne standse det påtænkte Arbejde, måtte det være ham. *Telling* henvendte sig så til Chefen for Arbejdstroppernes 9000 Mand, der allerede var begyndt at grave, og fik dem til at grave et andet Sted. 2. November kom så Telegram fra *Himmler's* Ahnenerbe i Berlin om, at *Fortidsmindesmærker* skulde skånes mest muligt — men da havde Arbejderne allerede gjort megen Skade bl. a. på Valdemarsmuren.

Da Arbejdet var standset, kom den højeste militære Myndighed (midt i Januar 1945) og erklærer det hele for *spildt Umage*: det skulde have været udført *et helt andet Sted!*

Danevirkes Volde er nu frede lyse ved Loven 2. August 1950, og Deklarationen er udfærdiget af Ministerpræsident *Dieckmann* i dennes Egenskab af Schleswig Holsteins Landbrugsminister og øverste Myndighed for Naturbeskyttelse. De af Hjemmehæren tilføjede Beskadigelser er såvidt gørligt udbedrede.

Litteratur:

- Sophus Müller og Carl Neergaard: *Danevirke*. Nordiske Fortidsminder. Bd. I. 1903.
 Herbert Jankuhn: Die Wehranlagen der Wikingerzeit zwischen Schlei und Treene. Neumünster 1937.
 Günther Hazeloff: Die Ausgrabungen am Danewerk und ihre Ergebnisse. »Offa« Bd. II. Neumünster 1938.
 J. Bjernum og Th. Ramskou: »Danmarks Sydgrænse. Vikingetid og tidlig Middelalder. København 1948 (Ejnar Munksgaards Forlag).
 Søren Telling: *Danevirke og Hærvejen*. Eget Forlag 1950.

TRAP DANMARK

5. *Udgave*, ved Professor Niels Nielsen, Professor Peter Skautrup og Redaktør Povl Engelstoft. G. E. C. Gads Forlag 1953.

Den første Udgave af det store danske geografiske Værk »Trap Danmark« udsendtes i Aarene 1858—62, og senere fulgte tre nye Udgaver, som alle har været af største Nytte for enhver, der beskæftiger sig med vort Lands Topografi og Kulturhistorie.

Nu er der imidlertid foregaaet saa store Ændringer i det danske Samfunds Struktur, og det videnskabelige Kendskab til vort Lands geografiske Forhold er udvidet saa voldsomt i Løbet af de sidste 25 Aar, at man maa sige, at Øjeblikket er inde til Udsendelsen af en ny Trap. Desværre vil Udsendelsen tage lang Tid, idet den nye Udgave først vil foreligge færdig i Løbet af mindst en halv Snes Aar.

Det centrale i Trap er *Sognet og Byen*, og det er ved Henvendelse til Skoler og Skolekredse Landet over, at det rige Materiale for en stor Del samles. Mens Weitemeyer, som i sin Tid bearbejdede Materialet, ikke var Geograf, men Topograf, saa er det nu en Flok dygtige Geografer knyttet til Universitetets geografiske Laboratorium, der tager sig af Stoffet. Der er sket ca. 50% Forøgelse af dette fra 4. Udgave, som kom i 1920, til den nuværende, og det er næsten overvældende at se, hvilken Sum af Viden, der her stilles til Menigmands Brug. »Ørkner af Bogstaver« har man talt om i Sammenhæng med Trap; heldigvis er det saadan og mere i denne end i de tidligere Udgaver, at »Oaserne« præger Landskabet!

Noget helt nyt er en fyldig almindelig geografisk Danmarksbeskrivelse, som skal danne Indledningen til Værket, og hvori Geologer, Geografer, Meteorologer og Biologer vil give os en moderne Danmarks Geografi, som sikkert vil blive af stor Betydning for Undervisningen. I de enkelte Afsnit vil der under Omtalen af Byerne ogsaa blive givet en Behandling af de fysisk-geografiske og kultur-geografiske Forhold, som har betinget disses Opstaaen og Udvikling i den paagældende Egn. Men Sognene og Byerne faar derved mange Forfattere; Tikøb Sogn beskrives saaledes af ikke mindre end 9 Forfattere!

Værkets historiske Udvikling har jo været stærkt præget, hvad der kun er naturligt, af de Tidspunkter, hvori de paagældende Udgaver er blevet til. J. P. Trap (*1810, † 1885) var Kabinetssekretær og søgte sin Viden hos Godsejerne, Amtmændene og de høje Gejstlige. Han var Udgiver af Hof- og Statskalenderen i mange Aar, før han i 1855 sendte sine Spørgeskemaer ud. Selv pralede han forøvrigt af at have

været i alle Byer undtagen Æbeltoft! Han havde stor Erfaring i, hvorledes et saadant Værk skulde laves, og i 1858 kom første Udgave og ligesom den følgende paa eget Forlag. Først 3. Udgave (1895—1905) overtoges af G. E. C. Gads Forlag. 1920 kom 4. Udgave, hvori Nord-slesvig igen fik sin Plads. De ældste Udgaver har man dog stadig Brug for, hvis man søger Oplysninger om Sydslesvig og Holsten.

Af andre Værker, som i Tidens Løb har behandlet vort Fædrelands Geografi, skal her nævnes: »*Frem*«s Bøger om Danmarks Natur, Danmarks Land og Danmarks Folk, *H. V. Clausens Arbejder* og Tidskriftet »*Danmark*«, der havde sin store Betydning ved under Besættelsen at skildre i Tekst og Billeder vor danske Kulturarv. Fra den nyeste Tid bør nævnes det for Tiden udkommende »*Danmark før og nu*« redigeret af Direktør for Nationalmuseet, Professor *Johannes Brøndsted* under Medvirkning af en Række Historikere og Geografer.

Som Udgangspunkt for det pragtfulde Kort- og Billedmateriale, der vil fremkomme i den nye Trap, har man det store videnskabelige Værk »*Atlas over Danmark*«, som i disse Aar bliver til på Universitetets geografiske Laboratorium og udarbejdes under Professor Dr. *Niels Nielsens* og Professor Dr. *Axel Schous* Ledelse af en Række dygtige yngre Geografer.

Begge disse Værker, men vel nok især »Trap«, henvender sig jo i allerhøjeste Grad til Hjemstavnsforskere og til alle de i Hjemstavns Historie interesserede, og den nye Trap kan paa det bedste anbefales disse.

Det er kun trist, at det vil tage saa lang Tid, før dette Værk bliver afsluttet, mindst 10 Aar maa der som før nævnt regnes med. Heldigvis kan det købes amtsvis, hvert Bind skal omfatte tre Amter. Øerne, som Værket begynder med, vil spænde over fem Bind og blive afsluttet i Løbet af fire-fem Aar. Prisen er desværre meget høj: 100 Kr. pr. Bind; der kan dog betales i maanedlige Rater à 9 Kr.

Men — vi Hjemstavnsdyrkere længes efter og trænger til den nye Trap. Vi glæder os til at anvende den, og den være med dette anbefalet varmt baade til Hjemstavnsforskere og til enhver, der underviser i vort Fædrelands Geografi eller Historie.

Allerede nu foreligger næste Bind, som omfatter *Holbæk Amt*, et Omraade, der jo netop rummer saa meget af Interesse for Hjemstavnsforskerne. Det er udmærket, at det kommer saa tidligt paa Aaret, at de, som vil benytte Egnene her til Ekskursioner, kan naa at sætte sig ind i, hvad nyt der bringes frem om dem.

Sophie Petersen.

TURISTKORT OVER KØBENHAVN OG OMEGN

Geodætisk Institut

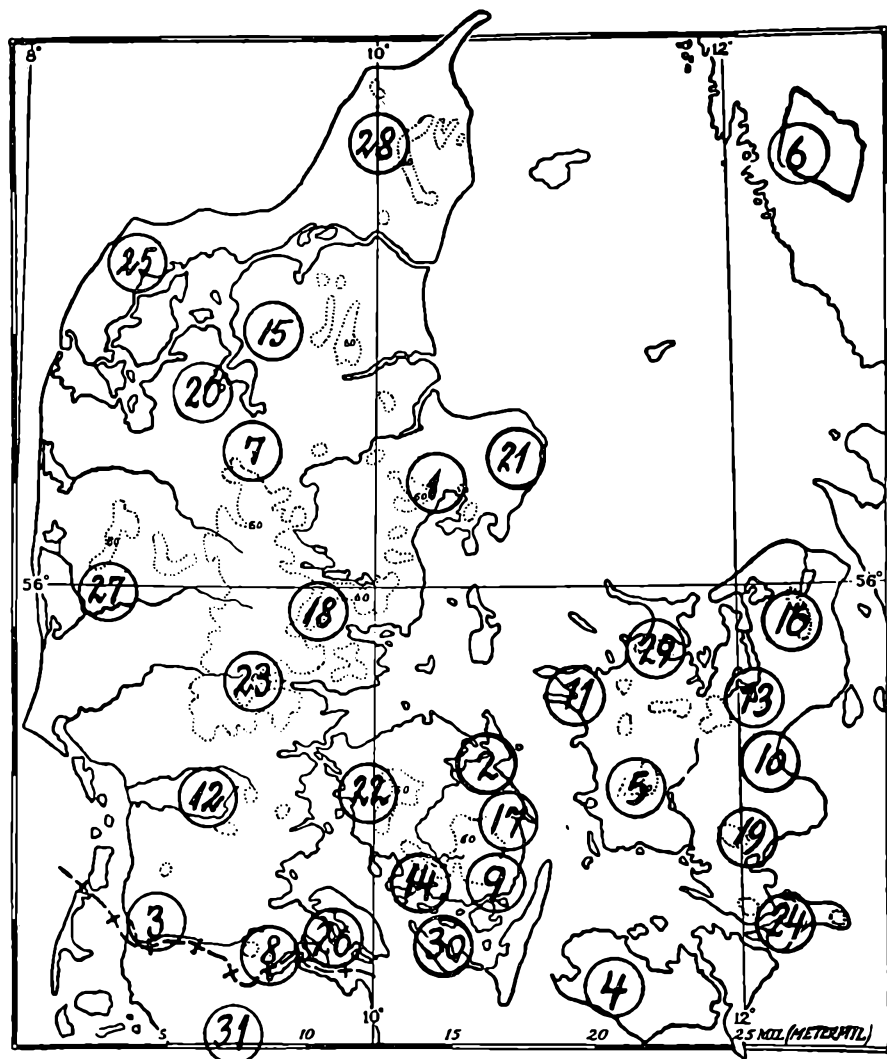
Der er al mulig Grund til at gøre vore Medlemmer opmærksomme paa det lige udkomne Kort over *København og Omegn* udsendt af Geodætisk Institut (1:17500). Det er i Ordets bedste Forstand et Hjemstavnskort, fint udstyret med Salys Rytterstatue af Kong Frederik V paa Omslaget og indvendigt grundigt og detailleret udarbejdet efter Instituttets egne Kortrevisioner.

Her er anvendt smukke og friske Farver paa baade Hovedkortet og Bikortene, og der er Fortegnelser over Bydele, Gader, Veje, kendte Bygninger, Institutioner, Paskontorer, Hittogodskontorer og Døgnapoteker. Stoppesteder er angivet ved Sporvognslinier og visse Busruter.

Det helt rigtige Kort at have med, hvis man vil lære København nøje at kende eller gennemgaa Byen med en Skoleklasse.

Sophie Petersen.

EN KORTLÆGNING AV VORE HJEMSTAVNSSTÆVNER

Flere av vore medlemmer har fremsat ønske om, at der i »Dansk hjemstavn« gives oplysninger om, hvornår og hvor stævnerne har været avholdt siden starten. Vi efterkommer gerne dette ønske, idet vi foruden fortegnelsen gengir et kort med cirkel om hvert stævne-centrum. Tallene angir rækkefølgen av stævnerne.

Man vil se, at vort land snart er »stævne-mættet«; men så er der også forløbet så mange år, at vi kan begynde forfra. Mon nogen av vore medlemmer var med ved Kalø-stævnet? Jo, bibliotekar Ejler Haugsted og lektor Regnar Knudsen, som netop er fædre til de danske hjemstavnstævner.

1. Kalvø-stævnet (Rønde)	1923	17. Nyborg	1939
2. Kerteminde	1924	18. Gudenå-stævnet (Vestbirk) ...	1940
3. Tønder	1925	19. Sydøst-Sjælland (Brøderup)...	1941
4. Lolland (Søllested)	1926	20. Skive (Krabbesholm)	1942
5. Sorø	1927	21. Djursland (Grenå)	1943
6. Bornholm	1928	22. Vest-Fyn (Kjøng)	1944
7. Viborg	1929	23. Hærvej-stævnet (Engelsholm) .	1945
8. Rønshoved	1930	24. Møn-stævnet (Stege)	1946
9. Vejstrup	1931	25. Thyland-stævnet (Thisted)	1947
10. Køge	1932	26. Als-stævnet (Sønderborg)	1948
11. Kalundborg	1933	27. Hardsyssel-stævnet (Borris) ...	1949
12. Kongeå-stævnet (Askov)	1934	28. Vendsyssel-stævnet (Vrå)	1950
13. Roskilde	1935	29. Odsherred-stævnet (Fårevejle)	1951
14. Fåborg	1936	30. Ærø-stævnet (Ærøskøbing) ...	1952
15. Aars (Vest-Himmerland)	1937	31. Sydslesvig-stævnet	1953
16. Frederiksborg	1938		

H. M.

TIL MEDLEMMERNE

Der er ingen tvivl om, at medlemmernes tålmodighed har været ude for en hård prøve det sidste halve år, og der har sikkert været stillet to spørgsmål: Hvorfor blev der intet stævne i år, og hvorfor er hæftet ikke kommet?

De, der deltog i sidste stævne, Sydslesvig-stævnet, vil huske, at der ved generalforsamlingen var størst stemning for et stævne i Øst-Himmerland, og derfor var det vel naturligt, at jeg som lokalkendt fik overdraget tilrettelæggelsen, i hvert fald forarbejdet. I september-oktober forhandlede jeg med forstander Grosbøl, Støvring Højskole. Støvring er nær midten af Himmerland mod øst, og det ville være muligt på højskolen og i byen at skaffe logi til ca. 100 deltagere. Spise- og mødesale ville være velegnede, når en projekteret nybygning af gymnastiksal var opført. I foråret meddelte forstander Grosbøl mig, at håndværkerne på grund af frost ikke turde love nybygningen færdig til 31. juli. Omgående søgte jeg St. Restrup husmandsskole vest for Aalborg, hvor man for at imødekomme mig søgte at flytte et planlagt kursus til et andet sted, men det glippede. Dernæst Lundbæk landbrugsskole ved Nibe. Også her var der vanskeligheder, som man søgte at overvinde, men måtte til sidst melde pas. Hadsund var for lille; turistforeningen kunde ikke skaffe plads. Så var der Aalborg tilbage, og her lykkedes det efter lidt søgen at få en god og efter byforhold billig ordning med Odd Fellow-palæet midt i byen. Spise- og mødelokale fuldt tilfredsstillende, og turistforeningen kunne klare ca. 80 gode sengepladser og hotellerne resten til et antal af ca. 125, alt til meget rimelige priser. — Desværre spillede lokale fortrædeligheder og sygdom ind, så det endelige program først kunne være færdig til udsendelse omkring 20. juni. Styrelsens flertal mente, det var for sent og foreslog aflysning af stævnet, mens mindretallet holdt på, at det burde udsendes. Viste det sig så, at der ved fristens udløb, 10. juli, ikke havde meldt sig et passende antal, var det tidlig nok at aflyse. — Stævnet blev så aflyst gennem Ritzau og i et par fagblade.

Der vil nu blive forhandlet om stedet for kommende sommers stævne, men det vil vel være naturligt, at vi søger et Øst-Himmerlands-stævne gennemført. — Det stævnekort, vi bringer i dette hæfte, viser, at der netop her er et »udykket« område, der for øvrigt er meget rigt historisk set.

Redaktionelt har hæftet også været ude for modgang af forskellig slags, men nu foreligger det altså.

Næste hæfte udsendes til foråret, og det vil bl. a. indeholde artikler om broderlandenes organisationer tilsvarende vor landsforening og om deres arbejdsformer. I denne forbindelse kan jeg oplyse, at jeg som stedfortræder for vor formand, der var rejst til Formosa, repræsenterede landsforeningen ved et svensk hjemstavns-stævne i det nordlige Sverige. Ved dette stævne forberedte vi dannelsen af et nordisk råd, der skal virke som et hjælpende organ for hjemstavns-forskning og »hembygdsvård«. Også dette bliver der gjort nærmere rede for i hæftet. Naturligvis vil der også blive givet meddelelser om kommende stævne.

Vi beder vore medlemmer modtage disse meddelelser med velvilje og sender Dem alle en venlig hilsen.

På landsforeningens vegne

Henrik Møller.

LANDSFORENINGENS STYRELSE

Formand:

Lektor Sophie Petersen, Sct. Kjeldsgade 8, København Ø.

Næstformand:

Overinspektør, dr. phil. Therkel Mathiassen, Nationalmuseet, København.

Kasserer:

Kontorchef, cand. jur. Johs. A. Svendsen, Ingerslev Boulevard 19, Århus.

Sekretær:

Skolepsykolog E. Eriksen, Randersgade 10, København Ø.

Redaktør:

Lærer Henrik Møller, Kastetvej 35, Ålborg.

Assistent, frk. Else M. Joellsson, Heslegårdsvej 11, Hellerup.

REGNSKAB

for tiden 1. januar 1952 til 31. december 1952

INDTÆGT:

Kontant beholdning pr. 1/1 1952	...	...	kr. 1 111,41
Tilskud fra:			
Undervisningsministeriet	...	kr. 800,00	
Sønderborg byråd	...	kr. 25,00	
Holbæk byråd	...	<u>kr. 25,00</u>	kr. 850,00
Indgået kontingent i året 1952	...		kr. 1 046,00
Tilskud til hæfte nr. 14 (fra medlemmerne)	...		kr. 841,00
Indbetalt for deltagelse i Ærøstævnet	...		kr. 1 350,00
Diverse indtægter	...		kr. 8,50
			<u>kr. 5 206,91</u>

UDGIFT:

Th. Laursens Bogtrykkeri: Trykning af »Dansk Hjemstavn« nr. 14	...	kr. 1 488,00
Klicheer til »Dansk Hjemstavn« nr. 14	...	kr. 251,31
Udgifter til trykning og udsendelse af stævneprogram	...	kr. 254,25
Udgifter vedr. selve stævnet:		
Lederhonorar, foredragsholdere m. m.	...	kr. 1 591,20
Diverse udgifter til kontorassistance, telefon, telegram m. m.	...	kr. 175,57
Porto, papir, duplikering m. m.	...	kr. 310,12
Kontant kassebeholdning pr. 31/12 1952	...	<u>kr. 1 136,46</u>
		<u>kr. 5 206,91</u>

Ovenstående regnskab er d. d. revideret og fundet i orden. Tilhørende bilag og kontant kassebeholdning var til stede.

Århus, den 6. juli 1953.

V. Nedergaard Jørgensen, sign.

Steffensen, sign.

DELTAGERE

I SYDSLESVIG-STÆVNET 1953

1 Albrechtsen Anna, overlærer, Sorø	30 Jensen Anna L., lærerinde, Hjer-
2 Andersen Emma, lærerinde, Holbæk	mind
3 Andersen Rigmor, lærerinde, Gærup	31 Jensen Karen, Visby, Sønderjylland
4 Bergild Johanne, tandlæge, frue,	32 Jensen Kristiane, pens. lærerinde,
København	Frederikshavn
5 Bislund Frederikke, lærerinde, Aale-	33 Joelsson Else M., kontorassistent,
strup	Hellerup
6 Bislund Helene, Diakonisse, Rinke-	34 Jørgensen A. K., overlærer, Holbæk
næs	35 Jørgensen Anna, frue, Holbæk
7 Boberg Inger M., arkivar, dr. phil.,	36 Jørgensen H. J. Vagn Nedergaard,
København	adjunkt, Århus
8 Brogger Karen, overlærer, Frede-	37 Killemose K., højskolelærer, Vall-
riksberg	kilde
9 Christensen Karen, lærerinde, Stag-	38 Klausen Thora, overlærer, Nykø-
sted	bing M.
10 Clausen Valborg, lærerinde, Trøn-	39 Knudsen S. A., pens. lærer, Århus
ninge	40 Kristiansen Ellen Storm, lærerinde,
11 Dixen Ebba, børnehavelærerinde,	København
Lellinge	41 Larsen Poul, sekretær, København
12 Dixen Helga, lærerinde, Slagelse	42 Lindvold Anna, sygeplejerske, Rad-
13 Eriksen E., skolepsykolog, Køben-	sted
havn	43 Lyster K., dommer, Silkeborg
14 Eriksen Maja, frue, København	44 Lyster F., frue, Silkeborg
15 Hagn Frederik, repræsentant, Vi-	45 Madsen Jenny, lærerinde, Hammel
borg	46 Maltbæk Anna, lærerinde, Løjt
16 Hansen Anna, lærerinde, Hessem	Kirkeby
17 Hansen Helga, lærerinde, Køben-	47 Meden Boya, kontorassistent, Århus
havn	48 Mogensen Carl, kontrolassistent,
18 Hansen Inge (barn), Californien	Ronne
19 Hansen Kaj, dr. phil., København	49 Munch-Petersen Karen, lærerinde,
20 Hansen Leonora, viceinspektice,	Århus
København	50 Møller Benedikte, overlærer, Struer
21 Hansen Margrethe, lærerinde, Tox-	51 Møller Erna, frk., København
værd	52 Møller Henrik, pens. førstelærer,
22 Hansen Meta, lærerinde, Califor-	Alborg
nien	53 Nielsen Johanne, lærerinde, Bram-
23 Heilesen Henning, arkivar, cand.	minge
mag, Viborg	54 Nielsen Kristian, lærer, V. Hæsing
24 Heilesen, frue, Viborg	55 Nis-Hanssen Karen, lærerinde, År-
25 Hillersborg Anna Margrethe, over-	hus
lærer, Struer	56 Nissen Bjarne, lektor, Hjøring
26 Himmelstrup I., lærerinde, Århus	57 Nordmann V., statsgeolog, dr. phil.,
27 Hjørnegaard Agnes, frk., Radsted	København
28 Jacobsen Signe, lærerinde, Alsted-	58 Olsen Ellen, frue, København
Fjenneslev	59 Parkum Johannes, lektor, Vording-
29 Jacobsen Ulla Gerd, skoleelev, Al-	borg

-
60	Parkum Else, frue, Vordingborg	73	Strandberg Helga, overlærer, Søborg
61	Pedersen Anna Helga, lærerinde, København	74	Svendsen Johs. A., kontorchef, cand jur., Århus
62	Petersen Johs. Kold, lærer, Odense	75	Svendsen Erna M., frue, Århus
63	Petersen Sophie, lektor, cand. mag., København, Landsforeningens formand ..	76	Svendsen Solvej, student, Århus
64	Poulsen Hans, forfatter, Nørresundby	77	Svendsen Rimor, skoleelev, Århus
65	Poulsen, frue, Nørresundby	78	Søgaard Anna, lærerinde, Tillitse
66	Prinds H., lærer, Visby, Sønderjylland	79	Sørensen Kirsten, lærerinde, Egeris
67	Prinds Johanna, lærerinde, Visby, Sønderjylland	80	Sørensen S. M., seminarielærer, Nr. Nissum
68	Rasmussen E. Berg, lærerinde, Ris-skov pr. Århus	81	Thorsen Ingeborg, lærerinde, København
69	Rasmussen Merete Lohmann, lærerinde, Over Holluf	82	Thorsen Ingrid, hjemmesygeplejer-ske, København
70	Rasmussen Rita, lærerinde, Lellinge	83	Wittrup Thyra, frue, Snaptun
71	Risberg Ellen, lærerinde, Hørning	84	Woel Inger, frue, Lyngby
72	Skou Gerda, overlærer, Skaade pr. Århus	85	Woel Cai M., forfatter, Lyngby
		86	Woel Kirsten, børnehavelærerinde, Lyngby
-